

Tadeusz Szulc

Niedynastyczne małżeństwa Jagiellonów i królów elekcyjnych

1. Wprowadzenie

Dawno i stara przypowieść w tej mierze jest takiemu każdemu, który się jedno chce ożenić, aby sobie równą pojął, a nierównej aby nigdy żony nie nabywał [...] tedy przystoi to ojcowi aby gdyby syna z żoną oddać chciał, równej onemu szukał¹. Taką myśl zawarł Erazm Gliczner, w książce poświęconej wychowaniu dzieci, wydanej w Krakowie w 1558 r.² Podobnie wyraził się Stanisław Orzechowski: „Ja, dziewce swej godnego męża a sobie zięcia szukając, patrzę na ród jego, na zacność jego [...]”³. W powyższych wypowiedziach podkreślano znaczenie równości stanowej osób, jako istotnego warunku przy zawieraniu związków małżeńskich. Preferowano łączenie osób z tych samych stanów społecznych, uważając inne postępowanie za nienormalne i gorszące. Zasada ta obowiązywała także w rodzinach królewskich⁴. 243

Od zasady tej zdarzały się jednak odstępstwa zarówno na dworach Europy Zachodniej, jak i wśród królów polskich. Do zawierania niedynastycznych związków dochodziło na przykład w dynastii Tudorów za

¹ E. Gliczner, *Książki o wychowaniu dzieci*, przedmowa dr Wł. Wisłocki, Kraków 1876, s. 132. Analogiczną myśl wyraził M. Rej „Nierównego stanu żona niedobra [...] Równemu z równym ożenienie najlepsze”. M. Rej z Nagłowic, *Żywot człowieka poczciwego*, wyd. K. J. Turowski, Kraków 1859, s. 65–66.

² E. Gliczner, *Książki o wychowaniu...*, s. III.

³ Stanisława Orzechowskiego polskie dialogi polityczne (*Rozmowa około egzekucyj i Quincunx*), 1563–1564, wyd. J. Łoś, z objaśnieniami historycznymi S. Kot, Kraków 1919, s. 103.

⁴ Przykładem byli Habsburgowie, zob. E. Hubert, A. T. Midro, *W mroku genów europejskich rodów panujących*, „Ananke” [biuletyn Galerii im Śleńdzinskih], [Białystok] 2006, nr 1 (45), s. 9–15; S. Grodziski, *Habsburgowie, Dzieje dynastii*, Kraków 2013, s. 100–107, 109–110.

panowania Henryka VIII⁵. Podobnie rzecz miała się w monarchii francuskiej, gdy w 1533 r. syn króla Franciszka I Walezjusza, Henryk, książę Orleanu, poślubił Katarzynę de Medici spadkobierczynię rodziny bankierskiej⁶. Taki charakter miał też związek Kazimierza Wielkiego z Kryną, zwaną przez Długosza Rokiczanką, wdową po raju praskim⁷. Za Jagiellonów i królów elekcyjnych na dwadzieścia zawartych związków małżeńskich pięć miało charakter niedynastyczny.

Problematyka związków polskich władców z osobami nie wywodzącymi się z domów panujących w ówczesnej Europie poruszana jest na marginesie prac poświęconych monarchom polskim. O paktach matrymonialnych Jagiellonów traktuje artykuł Urszuli Borkowskiej, jednakże pominięto w nim kwestię niedynastycznych związków⁸. Małżeństwu Zygmunta Augusta z Barbarą Radziwiłłówną istotne uwagi poświęciła Anna Sucheni-Grabowska w biografii ostatniego z Jagiellonów⁹.

Celem niniejszego artykułu jest przedstawienie okoliczności towarzyszących zawieraniu niedynastycznych związków królów polskich, reakcji otoczenia królewskiego na decyzję panującego oraz jej wpływu na postanowienie powzięte przez władcę.

Przedmiotem naszych rozważań jest pięć małżeństw królów polskich: Władysława II Jagiełły z Elżbietą Granowską, a następnie z Sonką Holszańską, Zygmunta I z Barbarą Zapolyą, Zygmunta Augusta z Barbarą Radziwiłłówną i związek Władysława IV Wazy z Ludwiką Marią de Gonzaga (de Nevers).

W artykule omawiamy małżeństwo Władysława IV Wazy z Ludwiką Marią de Gonzaga z tego powodu, że stało się ono dynastycznym wyłącznie w wyniku starań podjętych przez dyplomację polską na żądanie króla Władysława. W negocjacjach poprzedzających zawarcie związku małżeńskiego Władysława IV z Ludwiką Marią uzgodniono, „że wywodzi się ona z Królewskiej gałęzi Burbonów, Alencon, Bourgogne” i uznano ją

⁵ Pomijamy nieoficjalne związki monarchów i pochodzące z nich dzieci nieślubne, zob. T. Szulc, *Kochanki i nieprawe dzieci królów polskich w okresie elekcyjnym (w świetle ówczesnych relacji)*, „Studia z Dziejów Państwa i Prawa Polskiego” [Kraków] 2007, t. X, s. 127–145.

⁶ J. Hérítier, *Katarzyna Medycejska*, Warszawa 1981, s. 32; B. Cravieri, *Kochanki i królowe. Władza kobiet*, Warszawa 2008, s. 17.

⁷ J. Wyrozumski, *Kazimierz Wielki*, Wrocław–Warszawa–Kraków–Gdańsk–Łódź 1982, s. 211.

⁸ U. Borkowska OSU, „Pacta Matrymonialia” *Domu Jagiellonów*, „Roczniki Humanistyczne” 2000, Zeszyt Specjalny Historia, t. XLVIII, z. 2 *Cursus mille annorum ofiarowane Profesorowi Eugeniuszowi Wiśniowskiemu*, s. 44–60.

⁹ A. Sucheni-Grabowska, *Zygmunt August Król Polski i Wielki Książę Litewski 1520–1563*, Warszawa 1996, s. 126–127, 129–130, 151–159.

za francuską książniczkę krwi¹⁰. Starania strony polskiej zostały podjęte na skutek krytyki, że monarcha bierze za żonę poddaną obcego władcy. Postanowiono, że Ludwika Maria stanie się równą stanowo królowi polskiemu.

W naszych dociekaniach pominęliśmy małżeństwo Jana Sobieskiego z Marią Kazimierą d'Arquien. Do zawiązania tego związku doszło bowiem w czasie, gdy Jan Sobieski nie był monarchą, z kolei Maria Kazimiera wywodziła się ze zubożałej szlachty francuskiej¹¹. Z tego powodu nie uwzględniamy tej pary królewskiej.

Dostępne źródła zawierają materiał, który nierównomiernie rozkłada się na powyżej wymienione niedynastyczne związki matrymonialne. Większą bazą źródłową i literaturą dysponujemy dla związku Zygmunta I i Barbary Zapolyi, Zygmunta II Augusta i Barbary Gasztołdowej Radziwiłłówny i Władysława IV Wazy i Ludwiki Marii de Nevers. Podstawą źródłową tego artykułu są przekazy drukowane¹².

¹⁰ Książniczka Ludwika Maria „*non seulement en consideration de Sa Naissance, & de ses grandes & rares qualitez; mais à cause de la proche parenté, qui la joint à leurs Majestez, estant issue des branches Royales de Bourbon, d'Alençon, & de Bourgogne, & aiant esté ainsi élevée, aupres de la Reine, qui l'aime comme sié étoit sa propre Fille [...]*” zob. M. Dogiel, *Codex diplomaticus Regni et Magni Ducatus Lithuaniae*, t. I, cz. 1–2, Vilno 1758, Dok. IX, s. 469. Podobnie w punkcie III kontraktu zamieszczono sformułowanie, że Ludwika Maria dla króla francuskiego „*estant sa proche parente, et née des Princesses du Sang Roial*” jest bliską krewną, urodzoną z książąt krwi królewskiej, tamże, s. 470; zob. T. Szulc, *Status prawnomajątkowy Ludwiki Marii de Gonzaga w świetle intercyz małżeńskich z roku 1645 i 1649*, „*Studia Prawno-Ekonomiczne*” 2015, t. XCVI, s. 150–152.

¹¹ Z. Wójcik, *Jan Sobieski 1629–1696*, Warszawa 1983, s. 60–61; T. Szulc, *Status materialny Marii Kazimierzy Sobieskiej po jej koronacji*, „*Studia Prawno Ekonomiczne*” 2014, t. XCI/1, s. 179–201.

¹² Kroniki, pisma polityczne, prace, pamiętniki, listy: *Acta Tomiciana*, Marcina Bielskiego, Stanisława Ciołka, *Codex diplomaticus Regni Poloniae et Magni Ducatus Lithuaniae*, t. I Macieja Dogiela; Jodoka L. Decjusza, *Roczniki Jana Długosza*, Erazma Glicznera, Françoise B. de Motteville, Stanisława Orzechowskiego, Stanisława Oświęcima, *Pamiętniki do panowania Zygmunta III, Władysława IV i Jana Kazimierza z rękopisu wyd. K. Wł. Wójcicki*; *Portofolio królowej Maryi Ludwiki*, Stanisława Al. Radziwiłła, Mikołaja Reja z Nagłowic, Kardynała Retza, Macieja Strykowski; Bernarda Wapowskiego; *Wesele Zygmunta I z Barbarą Zapolską*, [w:] M. Wiszniewski, *Pomniki historyi i literatury Polskiej*, t. IV; *Wypis z podróży Pani de Guebriant, posłowej nadzwyczajnej do Polski, za Władysława IV*, [w:] J. U. Niemcewicz, *Zbiór pamiętników historycznych o dawnej Polsce...*, t. IV, Lipsk 1839; *Źródła*, [w:] K. Waliszewski, *Polsko-francuskie stosunki w XVII wieku. 1644–1667. Opowiadania i źródła historyczne ze zbiorów archiwalnych francuskich publicznych i prywatnych*, Kraków 1889.

2. Pochodzenie społeczne małżonek królewskich

Trzecia żona Jagiełły, Elżbieta z Pilczy 3-o voto Granowska¹³, wdowa po zmarłym w 1410 r. staroście generalnym Wielkopolski, Wincentym z Granowa, była córką wojewody sandomierskiego Ottona z Pilczy¹⁴. Matką jej była Jadwiga Melsztyńska, córka Jana z Melsztyna, kasztelana krakowskiego. Elżbieta pochodziła z rodziny zamożnej, zostawszy po raz kolejny wdową posiadała ogromny majątek. Do zawarcia związku doszło w 1417 r., w rok po śmierci drugiej żony Władysława Jagiełły Anny Cylijskiej¹⁵.

Do czwartego małżeństwa Władysława Jagiełły doszło w roku 1422, w dwa lata po śmierci Elżbiety Granowskiej. Żoną króla została Zofia (Sonka), córka Andrzeja, syna Iwana Olgimuntowicza z Holszan, namiestnika kijowskiego z ramienia Witolda¹⁶. Ojciec jej, Andrzej, był bratem Julianny Olszańskiej, żony księcia Witolda¹⁷. Matką Zofii była księżna Aleksandra Dymitrówna Drucka¹⁸. W momencie zamążpójścia Zofia wraz z siostrami i matką przebywała u brata matki Semena Dymitrowicza Druckiego, który po śmierci jej ojca¹⁹ był ich opiekunem²⁰. Sonka pochodziła z książęcego rodu, tym niemniej, jak pisze Jan Tęgowski, należała do poddanych króla polskiego i wielkiego księcia litewskiego²¹.

¹³ Był to dla niej czwarty związek małżeński, *Encyklopedia powszechna*, t. VIII, Warszawa 1861, s. 248 s.v. *Elżbieta, Helżbieta, z Pilczy* (J. Bartoszewicz); A. Prochaska, *Długosz o Elżbiecie trzeciej żonie Jagiełły*, Lwów 1876, s. 15–16.

¹⁴ A. Prochaska, *Długosz o Elżbiecie...*, s. 7, 11, 38–40; Z. Wdowiszewski, *Genealogia Jagiellonów i Domu Wazów w Polsce*, Kraków 2005, s. 69–71.

¹⁵ *Polski słownik biograficzny* [dalej: PSB], t. I, Kraków 1935, s. 121 s.v. *Anna Cylejska* (autor K. Pieradzka); Z. Wdowiszewski, *Genealogia Jagiellonów...*, s. 67–68.

¹⁶ J. Tęgowski, *Przodkowie Zofii Holszańskiej czwartej żony Władysława Jagiełły*, [w:] *Genealogia. Studia i Materiały Historyczne*, t. VIII, red. M. Górny, Poznań–Wrocław 1996, s. 28–29; Z. Wdowiszewski, *Genealogia Jagiellonów...*, s. 75–76.

¹⁷ *Encyklopedia powszechna*, t. XXVIII, Warszawa 1868, s. 679 s.v. *Zofija, królowa Sońka* (autor J. Bartoszewicz); U. Borkowska OSU, *Dynastia Jagiellonów w Polsce*, Warszawa 2011, s. 489.

¹⁸ Księżna Aleksandra była wnuczką księcia Dymitra Starszego Olgierdowicza, przyrodniego brata Jagiełły, St. M. Kuczyński, *Król Jagiełło ok. 1350–1434*, Warszawa 1985, s. 85; J. Krzyżaniakowa, J. Ochmański, *Władysław II Jagiełło*, Wrocław–Warszawa–Kraków–Gdańsk–Łódź 1990, s. 271. Zdaniem J. Tęgowskiego informacja ta nie znajduje potwierdzenia w źródłach, J. Tęgowski, *Przodkowie Zofii...*, s. 30.

¹⁹ J. Tęgowski, *Pierwsze pokolenie Giedyminowiczów*, Poznań–Wrocław 1999, s. 128; Z. Wdowiszewski, *Genealogia Jagiellonów...*, s. 76.

²⁰ E. Małczyńska, *Rola polityczna królowej Zofii Holszańskiej na tle walki stronnictw w Polsce w latach 1422–1434*, Lwów 1936, s. 24–25 [Archiwum Tow. Nauk. we Lwowie, Dział II, t. XIX, z. 3]; St. M. Kuczyński, *Król Jagiełło...*, s. 86.

²¹ J. Tęgowski, *Przodkowie Zofii...*, s. 28–32; B. Czwojdrak, *Zofia Holszańska. Studium o dworze i roli królowej w późnośredniowiecznej Polsce*, Warszawa 2012, s. 16–17.

Barbara Zapolya, żona Zygmunta I, wywodziła się ze szlacheckiego rodu podległego monarsze węgierskiej. Ród Zapolyów pod względem zamożności sytuował się na drugim miejscu po rodzinie Korwinów i z racji zajmowanych stanowisk w państwie nadzorował „połowę terenu korony węgierskiej, to znaczy Siedmiogród i Górne Węgry”²². Ojcem Barbary był jeden z najpotężniejszych magnatów węgierskich Stefan Zapolya, wojewoda siedmiogrodzki²³, hrabia spiski²⁴, a jej matką Jadwiga, córka Przemysła II, księcia cieszyńskiego i Anny, księżniczki mazowieckiej.

Barbara Radziwiłłówna, żona Zygmunta II Augusta, była wdową po wojewodzie nowogrodzkim Stanisławie Gasztołdzie, zmarłym w 1542 r., po pięciu latach małżeństwa²⁵. Ojcem Barbary był Jerzy Radziwiłł, kasztelan wileński, hetman wielki litewski w latach 1531–1541²⁶, a jej dziadkiem Mikołaj, jeden z największych dostojników Wielkiego Księstwa Litewskiego²⁷. Matką Barbary była córka wojewody podolskiego Pawła z Dalejowa, również Barbara²⁸.

Ludwika Maria de Gonzaga, poddana Ludwika XIV, została żoną Władysława IV Wazy. Była ona księżniczką de Nevers, córką Karola Gonzagi, księcia de Nevers i Katarzyny de Guise, księżnej Maine. Młodszej gałęzi rodu Gonzagów początek dał Ludwik, trzeci syn Fryderyka II, księcia Mantui, osiedliwszy się w połowie wieku XVI we Francji²⁹.

²² M. Rekettyés, *Stosunki polityczne i kulturalne polsko-węgierskie za Władysława Jagiellończyka*, Wrocław 1999, s. 101–102.

²³ Najwyższa godność na Węgrzech, urzędnika tego wybierał monarcha spośród czterech kandydatów przedstawionych przez Stany. Był on namiestnikiem władcy podczas jego nieobecności i pośrednikiem między nim a stanami, *Encyklopedia powszechna*, t. XX, Warszawa 1865, s. 269 s.v. *Palatyn* (autor Lewestam Fr. H.).

²⁴ *Encyklopedia powszechna*, t. XXVIII, s. 679 s.v. *Zofija, królowa Sońka* (autor J. Bartoszewicz); PSB, t. I, s. 293, s.v. *Barbara Zapola* (autor Wł. Pocięcha); M. Rekettyés, *Stosunki polityczne...*, s. 102.

²⁵ W. Ziembicki, *Barbara Radziwiłłówna w oświeceniu lekarskim*, [w:] *Pamiętnik Szóstego Powszechnego Zjazdu Historyków Polskich w Wilnie 17–20 września 1935 r.*, t. I, Referaty, do druku przygotował F. Podhorecki, Lwów 1935, s. 144; Z. Wdowiszewski, *Genealogia Jagiellonów...*, s. 104.

²⁶ A. Przeździecki, *Jagiellonki polskie w XVI wieku. Obraz rodziny i dworu Zygmunta I i Zygmunta Augusta Królów Polskich*, t. I, Kraków 1868, s. 183; Z. Kuchowicz, *Barbara Radziwiłłówna*, Łódź 1976, s. 14.

²⁷ E. Rudzki, *Polskie Królowe. Żony Piastów i Jagiellonów*, t. I, Warszawa 1985, s. 245.

²⁸ A. Dembińska, *Zygmunt I. Zarys dziejów wewnętrzno-politycznych w latach 1540–1548*, Poznań 1948, s. 287, przyp. 36; PSB, t. I, s. 294 s.v. *Barbara Radziwiłłówna* (autor: Wł. Pocięcha).

²⁹ Ludwik IV Gonzaga, trzeci syn Fryderyka II, księcia Mantui i markiza Montferatu, wysłany za młodu w interesach rodu na dwór francuski, służył delfinowi, przyszłemu Franciszkowi II. Naturalizował się we Francji. W 1565 r. wstępuje w związek małżeński z Henriettą de Cleve, księżną Nevers i hrabiną Rethel, ostatnią z rodu Cleve. Nabywa tym samym tytuł księcia de Nevers, stając się kuzynem przyszłego króla Henryka IV. Z małżeństwa urodziło się pięcioro dzieci. Ludwik IV dał początek młodszej, francuskiej, linii rodu Gonzaga. W. St. Magdziarz, *Anna Austriaczka*, Warszawa 2013, s. 77.

Tabela 1. Data zawarcia związku, wiek partnerów, pochodzenie partnerki, kolejność zawartego związku małżeńskiego

Król i królowa	Data zawarcia związku	Wiek partnerów zawierających związek	Pochodzenie małżonki	Kolejność zawieranego związku
Władysław Jagiełło Elżbieta z Pilczy Granowska (poddana króla polskiego)	1417 r.	66 (?) lat* 47 (?) lat**	– córka wojewody sandomierskiego Ottona z Pilczy; matką Jadwigą Melsztyńską, córką Jana z Melsztyna, kasztelana krakowskiego	– 3. związek małżeński – 4. związek małżeński
Władysław Jagiełło Sonka Holszańska (poddana króla polskiego)	1422 r.	71 (?) lat 17 lat	– córka Andrzeja, syna Iwana ks. Kijowskiego, matką Aleksandra, córką Dymitra ks. Druckiego	– 4. związek małżeński – 1. związek małżeński
Zygmunt I Barbara Zapolya (poddana króla Węgier i Czech)	1512 r.	44 lata 17 lat	– córka Stefana Zapolyi hrabiego na Spiszu, wojewody siedmiogrodzkiego, matką Jadwigą córką Przemysła III ks. na Cieszynie i Wielkim Głogowie	– 1. związek małżeński – 1. związek małżeński
Zygmunt II August Barbara Gasztołdowa Radziwiłłówna (poddana króla polskiego)	1547 r.	27 lata 27 lata	– córka Jerzego Radziwiłła marszałka nadwornego i hetmana wielkiego litewskiego, matką Barbara Kola z Dalejowic	– 2. związek małżeński – 2. związek małżeński
Władysław IV Waza Ludwika Maria de Nevers (poddana króla Francji)	1645 r.	50 lat 34 lata	– córka Karola Gonzagi księcia de Nevers i Katarzyny de Guise, księżnej Maine	– 2. związek małżeński – 1. związek małżeński

* W literaturze wysuwane są różne poglądy co do wieku Jagiełły, zob. E. Rudzki, *Polskie królowe...*, t. I, s. 99; Z. Wdowiszewski, *Genealogia Jagiellonów...*, s. 56–57; J. Krzyżaniakowa, J. Ochmański: *Władysław II Jagiełło*, Ossolineum, Wrocław 2006, s. 54–55; J. Tęgowski, *Przodkowie Zofii...*, s. 27; tenże, *Pierwsze pokolenia...*, s. 125; B. Czwojdrak, *Zofia Holszańska...*, s. 18, odsyłacz 20.

** Brak danych odnośnie do daty urodzenia Elżbiety powoduje, że w literaturze wiek wybranki króla waha się w przedziale od 37 do 47 lat, zob. St. M. Kuczyński, *Król Władysław...*, s. 82; E. Rudzki, *Polskie królowe...*, t. I, s. 90; J. Krzyżaniakowa, J. Ochmański, *Władysław II Jagiełło...*, s. 241; U. Borkowska OSU, *Dynastia Jagiellonów...*, s. 487.

Źródło: opracowanie własne.

3. Inicjator zawarcia związku

O małżeństwie Władysława Jagiełły z Elżbietą Granowską dowiadujemy się z *Roczników* Jana Długosza³⁰. Zdaniem Juliana Bartoszewicza inicjatorem tego małżeństwa była przyjaciółka Elżbiety – księżna mazowiecka Aleksandra Olgierdówna, siostra króla Władysława II³¹. Inny pogląd wyraża Klemens Kantecki. Jego zdaniem monarcha posłużył się siostrą, księżną Aleksandrą, aby pozyskać Elżbietę³², „do której [...] w przedziwny sposób pałał miłością”³³. Była to decyzja samego króla, podjęta bez zasięgania opinii rady królewskiej³⁴.

Według Ewy Maleczyńskiej małżeństwo Władysława II z Sonką zainicjował jej opiekun, książę Semen Dymitrowicz Drucki³⁵. Część historyków przyjmuje, że pomysłodawcą poślubienia dużo młodszej od monarchy Sonki Olszańskiej był książę Witold³⁶. Z kolei Bożena Czwojdrak uważa, że o poślubieniu Sonki zdecydował sam król, skorzystawszy z po-

³⁰ Jana Długosza *Roczniki czyli Kroniki Sławnego Królestwa Polskiego*, księga jedenasta 1413–1430, red. i komentarz S. Gawęda, Warszawa 1985, s. 71–73.

³¹ „Król dał się opętać siostrze” w: *Encyklopedia powszechna*, t. VIII, s. 248 s.v. Elżbieta, Helżbieta, z Pilczy (J. Bartoszewicz); podobnie A. Prochaska, *Długosz o Elżbiecie...*, s. 35; A. Strzelecka, *Kobieta w polityce dynastycznej i w życiu dworskim za panowania Władysława Jagiełły* (Drogi badań), [w:] *Pamiętnik VI Powszechnego Zjazdu Historyków Polskich w Wilnie 17–20 września 1935 r.*, I Referaty, przygotował do druku F. Podhorecki, Lwów 1935, s. [7–8] 118–119; PSB, t. VI, Kraków 1948, s. 249 s.v. Elżbieta z Pilczy (Pilicy) Granowska (autor A. Strzelecka); Z. Wdowiszewski, *Genealogia...*, s. 73; M. Duczmał, *Jagiellonowie. Leksykon biograficzny*, WL, Kraków 1996, s. 227.

³² K. Kantecki, *Elżbieta trzecia żona Jagiełły. Opowiadanie historyczne* [Nadbitka z „Przeglądu Naukowego i Literackiego”], Lwów 1874, s. 52; St. M. Kuczyński, *Król Władysław...*, s. 81.

³³ Jana Długosza *Roczniki czyli Kroniki...*, s. 71.

³⁴ E. Maleczyńska, *Rola polityczna królowej...*, s. 23; E. Rudzki, *Polskie królowe...*, s. 91–92; O. M. Przybyłowicz, *Elżbieta Granowska: trzecia żona Władysława Jagiełły. Życie codzienne królowej*, „Kwartalnik Historii Kultury Materialnej” 1997, R. XLV, nr 1, s. 6; J. Tęgowski, *Pierwsze pokolenie...*, s. 129; M. R. Nitkiewicz, *Królowa Elżbieta z Pilczy i Łańcuta trzecia żona Władysława Jagiełły*, Łańcut 2003, s. 113; J. Krzyżaniakowa, J. Ochmański, *Władysław II Jagiełło...*, s. 242; J. Sperka, *Elżbieta z Pilicy Granowska i król Władysław Jagiełło. Kulisy wielkiej miłości*, [w:] *Miłość w czasach dawnych*, red. B. Możejko, A. Paner, Gdańsk 2009, s. 111–112; U. Borkowska OSU, *Dynastia Jagiellonów...*, s. 487.

³⁵ E. Maleczyńska, *Rola polityczna królowej...*, s. 24–25.

³⁶ St. M. Kuczyński, *Król Władysław...*, s. 85; J. Tęgowski, *Przodkowie Zofii...*, s. 27; tenże, *Pierwsze pokolenie...*, s. 129; Z. Wdowiszewski, *Genealogia Jagiellonów...*, s. 76; U. Borkowska OSU, *Dynastia Jagiellonów...*, s. 489; pogląd o tym, że wielki książę litewski Witold nakłonił Jagiełłę do małżeństwa z Sonką podaje Jan Długosz, *Roczniki...*, s. 165, a za nim Bernard Wapowski, *Dzieje Korony Polskiej i Wielkiego Księstwa Litewskiego od roku 1380 do 1535 przez [...]*, wyd. M. Malinowski, t. I, Wilno 1847, s. 464–466.

średnictwa księcia Witolda³⁷. Próbę pogodzenia powyższych stanowisk zaproponowała Małgorzata Duczmał. Poznanie przez króla, względnie odnowienie znajomości z Sonką obudziło w nim nadzieję na potomstwo. Wykorzystał to książę Witold, poparty przez wuja dziewczyny Semena Druckiego namawiając Jagiełłę do małżeństwa³⁸.

Literatura wypowiada się niejednoznacznie, kto był inicjatorem zawarcia małżeństwa Zygmunta I z Barbarą Zapolyą. Jodok L. Decjusz w kronice przedstawiającej m.in. pierwsze dziesięciolecie panowania Zygmunta I zapisał informację, że księżna cieszyńska Jadwiga, matka Barbary Zapolyi, zaczęła „na własną rękę zabiegać o przyszłe małżeństwo króla”³⁹. Efektem tego było poselstwo w osobach księcia Kazimierza cieszyńskiego, brata księżnej Jadwigi, i archiprezbitera Budy Michała Hammela (Hamela, Hanela), posła króla Władysława węgierskiego, do Zygmunta I, które przybyło w listopadzie 1511 r. do Krakowa. Inne stanowisko w tej materii zaprezentował Julian Bartoszewicz. Zdaniem autora, inspiratorem związku był starszy brat Zygmunta I, Władysław, król Czech i Węgier, który „wyswatał to małżeństwo w r. 1512. Naprzód zwierzył się z tem matce (Barbary). Potem wyprawił poselstwo do Krakowa”⁴⁰. Pogląd ten znajduje potwierdzenie w *Kronice Polskiej, Litewskiej, Żmudzkiej...* Macieja Strykowskiego⁴¹. Zbliżone stanowisko zaprezentował Marian Dubiecki, który opierając się na *Kronice Marcina Bielskiego* przyjął, że była to decyzja Zygmunta I, podjęta za radą brata⁴². Inaczej za-

³⁷ B. Czwojdrak, *Zofia Holszańska...*, s. 17–19. Na rolę rodziny Sonki w wydaniu jej za mąż za Jagiełłę zwróciła uwagę A. Strzelecka, *Kobieta w polityce dynastycznej...*, s. 122.

³⁸ M. Duczmał, *Jagiellonowie...*, s. 423.

³⁹ Jodok L. Decjusz, *Księga o czasach Zygmunta*, Warszawa 1960, s. 55. O aktywnej polityce matrymonialnej prowadzonej przez Jadwigę Zapolya pisze Stanisław A. Sroka, *Piastówny na Węgrzech w dobie Jagiellonów*, [w:] *Ecclesia Cultura Potestas. Studia z dziejów kultury i społeczeństw*, red. P. Krasa, A. Januszek, A. Zalewajek, W. Polak. Księga ofiarowana profesor Urszuli Borkowskiej OSU, Kraków 2006, s. 562.

⁴⁰ Zob.: *Encyklopedia powszechna*, t. II, Warszawa 1860, s.v. *Barbara Zapolska* (autor: J. Bartoszewicz), podobnie Al. Przeździecki, *Jagiellonki polskie w XVI wieku. Obrazy rodziny i dworu Zygmunta I. i Zygmunta Augusta Królów Polskich*, t. I, Kraków 1868, s. 9.

⁴¹ *Kronika Polska, Litewska, Żmudzka i wszytskiej Rusi Macieja Strykowskiego...*, poprzedzone wiadomością o życiu i pismach Strykowskiego przez Mikołaja Malinowskiego..., Warszawa 1846, s. 364.

⁴² „Lato 1512. Król Zygmunt za radą brata Władysława pojął sobie za żonę Barbarę...”, *Kronika Polska Marcina Bielskiego*, ks. V, Warszawa 1830, s. 134, [w:] *Zbiór Pisarzy Polskich, Część piąta*, t. XVI, Warszawa 1830; M. Dubiecki, *Przedstawicielki dawnych dynastji. Zarys historyczny*, [w:] tenże, *Obrazy i studia historyczne*, Serya II, Warszawa 1899, s. 202; J. Kieszkowski, *Kancierz Krzysztof Szydłowiecki. Z dziejów kultury i sztuki zygmunto-wskich czasów*, Poznań 1912, s. 178. Pogląd ten znajduje potwierdzenie w *Commentarius zamieszczonym przez Stanisława Górskiego kanonika krakowskiego i plockiego w Acta Tomicianiana*, t. II, nr 1, s. 1.

gadnienie to ujmuje Aleksander Hirschberg, opierając się na *Chronica* Stanisława Górskiego zamieszczonej w *Actach Tomicianiana* i niedrukowanych w Tomicianach tajnych instrukcjach wręczonych poselstwu Tomickiego⁴³. Z myślą zawarcia małżeństwa wystąpił Zygmunt I, który z uwagi na to, że Barbara Zapolya była poddaną jego brata Władysława, króla Węgier, musiał uzyskać jego zgodę na ten związek⁴⁴.

Kolejnym nie dynastycznym związkiem jest małżeństwo Zygmunta Augusta z Barbarą Radziwiłłówną, primo voto Gasztołdową. Michał Ballycki, opierając się na *Latopisie litewskim*⁴⁵, uważa, że decyzja została podjęta przez zakochanego Zygmunta Augusta, który złożył takie oświadczenie wobec jej rodzonego brata Mikołaja Radziwiłła Rudego i stryjecznego Mikołaja Radziwiłła Czarnego. Bracia zastali króla w odwiedzinach u Barbary, z którą, według wcześniejszych ustaleń, miał się nie spotykać⁴⁶. Zdaniem Witolda Ziembickiego do tej decyzji skłoniła go wiadomość o ciąży Gasztołdowej⁴⁷. Odmienny pogląd wyraził Ludwik Kolankowski⁴⁸. Król został „zniewolony” do poślubienia Barbary „salwując w ten sposób swoje królewskie słowo, że stosunki z Gasztołdową zerwie”. Twórcami związku byli Radziwiłłowie⁴⁹. Niejednoznaczne stanowisko zajął Zbi-

⁴³ Dr A. Hirschberg, *O życiu i pismach Justa Ludwika Decjusza 1485–1545*, Lwów 1874, s. 100 odsyłacz 3 [odbitka z „Przewodnika Naukowego i Literackiego”]. Na przekaz Ch. Engela, na którym opiera się Hirschberg, powołuje się również K. Baczkowski, *Kongres Wiedeński 1515 roku*, Oświęcim 2015, s. 76, odsyłacz 25.

⁴⁴ Dr A. Hirschberg, *O życiu i pismach...*, s. 100. Podobnie: PSB, t. I, s. 293, s.v. *Barbara Zapola* (autor W. Pociecha); E. Rudzki, *Polskie Królowe...*, s. 181; M. Duczmał, *Jagiellonowie...*, s. 137–138; M. Reketyś, *Stosunki polityczne...*, s. 100; Ks. B. Przybyszewski, *Barbara Zapolya Królowa Polski 1512–1515*, Łańcut 2000, s. 22–23; J. Besala, *Małżeństwa królewskie. Jagiellonowie*, Warszawa 2006, s. 154; tenże, *Zygmunt Stary i Bona Sforza*, Poznań 2012, s. 176–177; K. Baczkowski, *Kongres Wiedeński...*, s. 76.

⁴⁵ M. Baliński, *Pamiętniki o królowej Barbarze żonie Zygmunta Augusta*, t. I, Warszawa 1837, s. 24, odsyłacz 1.

⁴⁶ Tamże, s. 25, 30–31; podobnie J. Bartoszewicz w: *Encyklopedia powszechna*, t. II, s. 865–866 s.v. *Barbara Radziwiłłówna*; A. Przeździecki, *Jagiellonki polskie...*, s. 183–184; K. Szajnocha, *O królach i bohaterach polskich. Opowiadania*, Kraków 1892, s. 266–267; E. Kotłubaj powołując się na M. Balińskiego uważa, że decyzja o ślubie została powzięta wcześniej przez króla i Barbarę. E. Kotłubaj, *Galeria Nieświeska portretów Radziwiłłowskich opisana przez [...] z drzeworytami M. Starkiewicza, czcionkami A. Marcinowskiego*, Wilno 1857, s. 54, jednakże w M. Baliński, *Pamiętniki o królowej Barbarze...*, s. 38 nie znajdujemy potwierdzenia dla tej informacji.

⁴⁷ W. Ziembicki, *Barbara Radziwiłłówna w oświeceniu lekarskim*, [w:] *Pamiętnik VI Powszechnego Zjazdu Historyków Polskich w Wilnie...*, s. 148; A. Sucheni-Grabowska, *Zygmunt August...*, s. 126; S. Cynarski, *Zygmunt August*, Wrocław–Warszawa–Kraków 2004, s. 50.

⁴⁸ L. Kolankowski, *Zygmunt August, wielki książę Litwy, do roku 1548*, Lwów 1913, s. 340; Z. Wdowiszewski, *Genealogia Jagiellonów...*, s. 105.

⁴⁹ L. Kolankowski, *Zygmunt August...*, s. 341.

gniew Kuchowicz. Z jednej strony uważa, że to Radziwiłłowie nakłonili Zygmunta Augusta do małżeństwa z Barbarą, z drugiej podkreśla, że królewicz był osobą, której nie można było do niczego zmusić, czyli że była to jego decyzja⁵⁰. Ujęcie zawierające elementy powyższych wypowiedzi sformułował Józef Jasnowski. Zygmunt August powodowany uczuciem do Barbary, gdy nie dotrzymał obietnicy niekontaktowania się z nią, „sam zdecydował się ostatecznie na ten krok” i obiecał małżeństwo Radziwiłłom. Tę obietnicę udało się Radziwiłłom wyegzekwować od młodego monarchy⁵¹. Nie towarzyszył temu żaden szantaż, tym niemniej Jasnowski przyjmuje, że dotrzymanie przez monarchę przyrzeczenia i poślubienie Barbary było w dużej mierze efektem energicznych zabiegów Mikołaja Czarnego Radziwiłła, którego także współcześni uważali za głównego sprawcę małżeństwa⁵².

Ostatnią nie dynastyczną partią było małżeństwo Władysława IV⁵³ Wazy z Ludwiką Marią de Gonzaga. Z propozycjami matrymonialnymi wystąpił dwór francuski. Z przedstawionych przez posła francuskiego de Bregy kandydatek do zamążpójścia monarcha polski wybrał księżniczkę Ludwikę Marię de Gonzaga⁵⁴.

4. Reakcja społeczna na decyzję małżeńską monarchy

Odpowiedź na pytanie, z kim monarcha zawrze związek małżeński, nie była obojętna dla rodziny królewskiej, jak i jego dworu czy szlacheckich poddanych. Ceną poparcia konkretnej kandydatki było oczekiwanie na przychyłność z jej strony w dostępie do różnych form łaski królewskiej. Niebagatelną kwestią dla dynastii było zapewnienie następstwa

⁵⁰ Z. Kuchowicz, *Barbara Radziwiłłówna...*, s. 146–147.

⁵¹ J. Jasnowski, *Mikołaj Czarny Radziwiłł (1515–1565). Kanclerz i marszałek ziemski Wielkiego Księstwa Litewskiego, wojewoda wileński*, Oświęcim 2014 (I wyd. 1939), s. 15, 16, 29.

⁵² Tamże, s. 16.

⁵³ Pierwsza żona Cecylia Renata Habsburżanka zmarła 24 marca 1644 r.

⁵⁴ Na sejmie 1645 r.: „Król też odezwał się do Rzplitey że się chce żenić, iż ma inklinacją do Maryey Ludoviki Karola Gonzagi Xiencia Mantuańskiego curki Xienżney Niwerneńskiej, w Królestwie Francuskim” zob. w: *Pamiętniki do panowania Zygmunta III, Władysława IV i Jana Kazimierza z rkps. wydał K. Wł. Wójcicki*, Warszawa 1846, s. 263; W. Konopczyński, *Dzieje Polski Nowożytniej*, t. I, Warszawa 1986, s. 271; M. Serwański, *Francja wobec Polski w dobie wojny trzydziestoletniej (1618–1648)*, Poznań 1986, s. 328. Kardynał Richelieu już wcześniej zgłaszał kandydaturę tej księżniczki „w małżeństwo” Władysławowi IV, lecz senat w lutym 1637 r. odrzucił projekt francuskiego małżeństwa, zob. A. S. Radziwiłł, *Pamiętniki o dziejach w Polsce*, t. II, 1637–1646, przekład i opracowanie A. Przyboś, R. Żelewski, Warszawa 1980, s. 16–17.

tronu, jak również uzyskanie korzyści politycznych wynikających z zacieśnienia przy tej okazji związków między państwami. Krytyka wybranki królewskiej skupiła się na trzech elementach: niskim pochodzeniu stanowym kobiety, obawie, że nie zostanie spełniony cel prokreacji oraz skutkach politycznych wynikających z tego związku dla państwa.

4.1. Nierówność stanowa

Oddźwięk, jaki wywołał związek Jagiełły z Elżbietą Granowską odnotowany został w *Satyrze na małżeństwo Władysława Jagiełły z Elżbietą Granowską* autorstwa Stanisława Ciołka, sekretarza kancelarii królewskiej⁵⁵ i w późniejszych o prawie pół wieku *Rocznikach* Jana Długosza. Obaj pisarze podkreślają niższość stanową małżonki króla. S. Ciołek zwraca uwagę na skutki płynące z takiego aktu, „gdyby ożeniono go [króla] z jego poddaną, [...] nie tylko upodliłby się wspaniały majestat, ale i całe potomstwo nosiłoby piętno zbyt różniących się od siebie rodziców”. Małżeństwo „niżej stojącej kobiety [...] z godniejszymi mężami” nie prowadzi do równości stanowej teźże kobiety⁵⁶. Cierpi na tym autorytet władcy⁵⁷. Decyzja monarchy o zamiarze małżeństwa z Granowską spotkała się więc ze sprzeciwem rady królewskiej⁵⁸. Nie pochwałał jej książę Witold. „Mimo sprzeciwów i perswazji niemal wszystkich prałatów i panów Królestwa Polskiego, szczególnie [...] wojewody poznańskiego Sędziwoja Ostroroga” monarcha postawił na swoich, Elżbieta została koronowana⁵⁹.

253

⁵⁵ S. Ciołek, *Satyra na małżeństwo Władysława Jagiełły z Elżbietą Granowską*, [w:] *Toć jest dziwne a nowe. Antologia literatury polskiej średniowiecza*, oprac. A. Jelicz, Warszawa 1987, s. 272–276. Satyra została napisana w latach 1417–1419.

⁵⁶ S. Ciołek, *Satyra na małżeństwo Władysława...*, s. 273. Opinię o „nierównym i nieprzyzwoitym małżeństwie” króla powtórzyli: Jan Długosz, *Roczniki czyli Kroniki...*, s. 72, 73; Bernard Wapowski, *Dzieje Korony Polskiej i Wielkiego Księstwa Litewskiego...*, s. 392.

⁵⁷ „Nie wstyd mu [królowi] było, że przez ten upragniony z tą kobietą związek osłabił osiągającą mnóstwo pomyślnych wyników władzę królewską i że smutnymi namietnościami doprowadził do jej załamania się. Im bowiem większym uznaniem cieszył się król, tym szpetniejszy był dla niego tego rodzaju związek, który i u obcych, i u swoich podważył sławę króla” zob. Jana Długosza *Roczniki czyli Kroniki...*, s. 72; podobnie S. Ciołek, *Satyra na małżeństwo Władysława...*, s. 273–274.

⁵⁸ Jana Długosza *Roczniki czyli Kroniki...*, s. 73.

⁵⁹ Tamże, s. 76–77. Według Bernarda Wapowskiego „Sędziwój z Ostroroga z wielu innymi panami żwawo opierał się, aby niegodna takiego stopnia, koronowaną być miała”. B. Wapowski, *Dzieje Korony Polskiej i Wielkiego Księstwa Litewskiego...*, s. 392; zob. *Rozbiór krytyczny Annalium Poloniae Jana Długosza z lat 1385–1444*, t. I, oprac. St. Gawęda, K. Sie-radzka, J. Radziszewska, K. Stachowska pod kierunkiem J. Dąbrowskiego, Wrocław–Warszawa–Kraków 1961, s. 171.

Na nierówność stanową, która wystąpiła przy czwartym małżeństwie Jagiełły, wskazuje Długosz używając określenia, że był to związek „między nierównymi partnerami”⁶⁰. Nie podaje jednak w swoim dziele, czy wspomniany fakt wywołał sprzeciw otoczenia monarchy.

Opinię o zróżnicowanej ocenie ówczesnych „Polaków i Węgrów” na wybór małżonki przez Zygmunta I w osobie Barbary Zapolyi zanotował Marcin Bielski⁶¹. Przeciwnicy związku wytykali nierówne pochodzenie rodu Zapolyów, inni natomiast podkreślali jego „cnotę i sławę”.

Wiść o potajemnym poślubieniu przez Zygmunta Augusta Barbary Radziwiłłówny, wywołała wzburzenie opinii szlacheckiej. Stanisław Orzechowski pisząc o Barbarze stwierdzał, że zdaniem posłów „żona nie była królowi równą [...] że białogłowa lubo prawda wysoko urodzona i wielkiego pokrewieństwa w Litwie, będąc jednak podległa królowi, równego wspaniałości królewskiej przynieść nie mogła pokrewieństwa”⁶². Z tych samych przyczyn decyzja monarchy nie spotkała się z aprobatą rady wielkoksiażęcej w Wilnie w kwietniu 1548 r.⁶³ Królowa Bona, która nie akceptowała pierwszego małżeństwa swego syna z Habsburżanką, jak stwierdza S. Cynarski, nie mogła się pogodzić z tym, że Gasztołdowa będzie jej synową⁶⁴. Na pierwszym sejmie koronnym w Piotrkowie, zwołanym po śmierci Zygmunta I Starego, doszło do wystąpień skierowanych przeciw małżeństwu królewskiemu. W wystąpieniu sejmowym Piotr Boratyński argumentował między innymi, że „małżeństwo [...] między nierównymi, to jest między panem i poddaną, między pomazańcem bożym a wdową, nie poszło z Boga”⁶⁵. Szlachta uważała ślub

⁶⁰ Jana Długosza *Roczniki czyli Kroniki...*, s. 166.

⁶¹ *Kronika polska* Marcina Bielskiego, t. II (księga IV–V), wydanie Kazimierza Józefa Turowskiego, Sanok 1856, s. 962; za nim G. Lengnich, *Prawo polspolite Królestwa Polskiego...*, t. I, Kraków 1761, s. 525.

⁶² *Kroniki Stanisława Orzechowskiego*, tłum. z łacińskiego M. Z. Al. Włyński, wyd. K. J. Turowski, Sanok 1856, s. 26–27.

⁶³ „[...] khdy to usłyszali i dowiedali pewnocy, Panowie rada Welikoho Kniażestwa, iż Korol z toju Paniejeu potajemnie szlub brał, i serdecznie toho żalowali, i poczali upominaty i prosity Korola slezno aby toho ne czynił i nierowny sobie, Poddanoje swojeje za małżonku nie brał potom wsim ludiem, i wsiej ziemi, toje ożenienie Korolewskoje było welmi niemiło, a mnogie tomu wiery dopustity niechotieli, i mnogie paszkwili pisali o tom [...]”, T. Narbutt, *Pomniki do Dziejów Litewskich pod względem historycznym, dyplomatycznym, geograficznym itp. [...] zebrane przez [...]*, Wilno 1846, s. 79–80.

⁶⁴ S. Cynarski, *Zygmunt August*, Wrocław–Warszawa–Kraków 2004, s. 52.

⁶⁵ Ł. Górnicki, *Dzieje w Koronie Polskiej*, oprac. H. Barycz, Wrocław 2003, s. 27, zob. s. 26, 28, 29.

zawarty potajemnie, bez zasięgnięcia opinii senatu za „szkodliwy”⁶⁶. W trakcie dyskusji starosta generalny wielkopolski Andrzej Górka, występując w imieniu całej rady królewskiej i stanu szlacheckiego przeciwko małżeństwu Zygmunta, powołując się na prawo zwyczajowe, stwierdzał: „iście to małżeństwo WKMc i z poddaną złączone teraz nie ma: a iż się też za tem małżeństwem powiada o przyochędożeniu nizkiego stanu tej tam małżonki WKMc wysokim stanem królewskim, toć każdy najj. Miłościwy Królu przyznawać musi, iż się WKMc. zacnością swą okraścić raczył tej to paniej, aleś WKMc [...] stan osoby swej królewskiej, tudzież poddanych swych niepomału poniżyć raczył, pojąwszy WKMc. poddaną swą a zwłaszcza takowej familii i z takowego ludu wzięwszy małżonkę, którzy dopiero od półtora sta lat ex summa et inculta barbarie wiarę prawdziwą chrześcijańską uznali i w tymże też krótkim wieku stan rycerski i herby od nas Polaków dopiero przyjęli”⁶⁷. A. Górka wskazując na niskie pochodzenie wybranki monarszej stwierdzał, że „poddana” przez małżeństwo z monarchą nie pozbywa się dawnej przynależności stanowej. Podkreślał zarazem niedawne dopiero przyjęcie przez jej ród wiary chrześcijańskiej i wejścia w szeregi szlachty⁶⁸. Monarcha odrzucił żądanie unieważnienia związku powołując się na nierozzerwalność małżeńskiego sakramentu⁶⁹.

Sprawa pochodzenia wybranki królewskiej wyniknęła w trakcie obrad senatu w roku 1635. Na posiedzeniu Władysław IV wystąpił o rozważenie wniosku ożenku monarchy z Polką, nie podając kogo miał na myśli. Zdania senatorów były podzielone. „[O]bawiano się żeby ten honor zpowinowacenia się z Krulem Adwersarzowi jego nie dostał się, a przez kolligacją żeby w gurę Krul niewynios”⁷⁰. Zwolennicy monarchy, przywołując małżeństwa Jagiełły z Granowską i Holszańską, jak i Zygmunta II Augusta z Radziwiłłówną, argumentowali, że Rzeczypospolita z tego tytułu nie poniosła żadnej szkody. Władysław IV pojął ostatecznie za żonę Cecylię Renatę Habsburg. Po jej śmierci król powziął zamiar zawarcia małżeństwa z Ludwiką Marią de Nevers, poddaną króla Francji, co spotkało się z krytyką⁷¹. Kwestia ta była przedmiotem roko-

⁶⁶ M. Ferenc, *Mikołaj Radziwiłł „Rudy” (Ok. 1515–1584). Działalność polityczna i wojskowa*, Kraków 2008, s. 94.

⁶⁷ *Dyaryusz sejmiku piotrkowskiego 1548*, [w:] *Dyaryusze sejmów koronnych 1548, 1553 i 1570 z rkp.* wyd. J. Szujski, Kraków 1872, s. 204.

⁶⁸ *Dyaryusz sejmiku piotrkowskiego 1548...*, s. 204; chrystianizację Litwy rozpoczęto w roku 1386. Gasztołdowie, jako ród bojarzski wyznania rzymskokatolickiego postanowieniem unii horodelskiej zostali przyjęci do polskiego rodu herbowego Abdank.

⁶⁹ Zob. wypowiedzi Zygmunta Augusta, *Dyaryusz sejmiku piotrkowskiego 1548...*, s. 177–178, 182–183.

⁷⁰ *Pamiętniki do panowania Zygmunta III, Władysława IV...*, s. 237.

⁷¹ M. Serwański, *Francja wobec Polski...*, s. 343.

wań pomiędzy posłem francuskim Nicolas de Flécelles hrabią de Brégy a kanclerzem wielkim koronnym Jerzym Ossolińskim⁷². Na wniosek Władysława IV, strona polska – ze względu na powagę polskiego monarchy – żądała, aby Francja oficjalnie traktowała Ludwikę Marię jako równą francuskim księżniczkom krwi⁷³. Postanowienie to zamieszczono w układzie prowizorycznym podpisanym 17 lipca 1645 r. w Warszawie⁷⁴. Uzgodniono, że małżeństwo Władysława IV z Ludwiką Marią jest równe znaczeniem mariażowi z francuską księżniczką krwi. Postanowienie powyższe znalazło potwierdzenie w intercyzie małżeńskiej zawartej 26 września 1645 r. w Fontainebleau⁷⁵. W pamiętniku Albrecht Stanisław Radziwiłł, kanclerz wielki litewski, odnotował, że Ludwika Maria „przed zamążpójściem została dekretem ogłoszona córką Królestwa Francji”⁷⁶. Aktem tym wprowadzono Ludwikę Marię do rodziny królewskiej. Uznanie Ludwiki Marii za królewską córę Francji sytuowało ją wysoko w hierarchii społecznej. Tytuł *Madame de France* przysługiwał tylko córce króla. W wyniku negocjacji status społeczny Ludwiki Marii uległ zmianie, jako że stała się członkiem dynastii panującej, co sprawiło, że małżeństwo jej z królem Polski przestało być niedynastyczne. Był to wyjątek.

4.2. Cel prokreacji

Sprawa posiadania prawowitego męskiego dziedzica była dla panującego, jak i jego otoczenia, problemem najwyższej wagi. Obawy o potomstwo zostały wysunięte wobec dwóch z pięciu omawianych związków, mianowicie wobec Elżbiety Granowskiej i Ludwiki Marii. Obawy dworu o możliwość posiadania przez Jagiełłę potomka, związane z jego wiekiem, wyraził Stanisław Ciołek w *Satyrze na małżeństwo...* Autor pisał: „lękamy się przeciągać poszukiwania, by tymczasem [król] nie utracił siły męskiej czy nie dokonał żywota wcześniej, nim nas poszerzy spło-

⁷² Dr. L. Kubala, *Jerzy Ossoliński*, t. I, Lwów 1883, s. 250, 308.

⁷³ W. Czaplinski, *Władysław IV wobec wojny 30-letniej (1637–1645)*, Kraków 1937, s. 110; M. Serwański, *Francja wobec Polski...*, s. 343–344.

⁷⁴ XX. *Point consentis entre le sieur Brégy de Flécelles et le Sénateurs de Polotne pour le mariaze de la Princesce*; Warszawa 17 lipca, pkt 1, [w:] K. Waliszewski, *Polsko-francuskie...*, s. 201.

⁷⁵ *Pacta matrimonialia Inter Vladislaum IV. Regem Poloniae ac Ludovicam Mariam Gonzagam, Ludovici XIV Regis Galitae*, [w:] M. Dogiel, *Codex diplomaticus Regni Poloniae et Magni Ducatus Lithuaniae*, t. I, cz. 1–2, Vilno 1758, s. 469–473.

⁷⁶ A. S. Radziwiłł, *Pamiętnik o dziejach w Polsce*, t. II, 1637–1646, przekł. i oprac. A. Przyboś, R. Żelewski, Warszawa 1980, s. 456. Z. Wdowiszewski odsyła do S. A. Radziwiłł, *Pamiętniki*, wyd. E. Raczyński, Poznań 1839, s. 175.

dzeniem potomka, bo już bardzo posunął się w latach⁷⁷. Krytycznie wypowiedział się o Elżbiecie, małżonce króla. Uważał, że była ona osobą „wyjąłowaną wieloma połogami, niezdolną do rodzenia, bo strawiła się w poprzednich związkach⁷⁸. Granowska była wdową po trzech mężach, z trzeciego związku dochowała się dwóch córek i dwóch synów⁷⁹. Odmienny pogląd wyrazili Antoni Prochaska i Stanisław M. Kuczyński. Fakt, że Elżbieta była matką czworga dzieci pozwalał monarsze sądzić, że może mieć z nią potomstwo⁸⁰. Zdaniem Stanisława Ciołka potomstwo ze związku nierównego stanowi „upodliłoby” królewski majestat i „nosiłoby piętno zbyt różniących się od siebie rodziców⁸¹. Granowska nie dała królowi potomka.

W stosunku do Sonki Holszańskiej i Barbary Zapolyi w źródłach nie znajdujemy informacji o obawach, co do zapewnienia potomstwa dynastii⁸². Sonka i Barbara były w tym samym wieku, liczyły po siedemnaście lat. Sonka dała Jagielle dwóch synów, ze związku z Barbarą Zapolyą Zygmunt I miał dwie córki⁸³.

Barbara Gasztołdowa była od wyżej wymienionych królowych o dziesięć lat starsza⁸⁴. Sprzeciw szlachecki, do którego doszło na wieść o jej potajemnym małżeństwie z królem Zygmuntem II Augustem, wywołał inne obawy. Jak pisał Ludwik Kolankowski, opierając się na relacjach posłów gdańskich z obrad sejm 1548 r., opozycja wysunęła wówczas postulat, że może uznać małżeństwo pod warunkiem, że przyszli potomkowie króla z Barbarą nie mieliby żadnych praw dziedzicznych na Litwie⁸⁵. Jan

⁷⁷ S. Ciołek, *Satyra na małżeństwo...*, s. 274

⁷⁸ Tamże, s. 275; opinię tę powtórzyli J. Długosz, *Roczniki...*, s. 71–72; B. Wapowski, *Dzieje Korony Polskiej...*, s. 390–391.

⁷⁹ PSB, t. VI, s. 249, s.v. *Elżbieta z Pilcy (Pilicy) Granowska* [autor Anna Strzelecka]; O. M. Przybyłowicz, *Elżbieta Granowska: trzecia żona Władysława...*, s. 4.

⁸⁰ A. Prochaska, *Długosz o Elżbiecie...*, s. 35–36; St. M. Kuczyński, *Król Jagiełło...*, s. 82.

⁸¹ S. Ciołek, *Satyra na małżeństwo...*, s. 273.

⁸² Antoni Prochaska powołując się na rocznik szamotulski podaje, że Sonkę król pojął za żonę za poradą swych lekarzy, gdyż była młoda i zdrowa, a król był żądny potomków, tenże, *Długosz o Elżbiecie...*, s. 35; zob. też E. Maleczyńska, *Rola polityczna królowej Zofii...*, s. 34–35. Podobną informację odnoszącą się do Barbary Zapolyi podaje Jodok L. Decjusz: „Już wtedy było wiadomo, że [król – T.S.] szuka sobie małżonki i królowej, aby po jego śmierci Królestwo nie dostało się w obce ręce” w: *Księga o czasach Zygmunta...*, s. 40.

⁸³ A. Przeździecki, *Jagiellonki polskie...*, s. 14, 28; Ks. B. Przybyszewski, *Barbara Zapolya Królowa...*, s. 69.

⁸⁴ O wieku Barbary zob. Z. Kuchowicz, *Barbara Radziwiłłówna...*, s. 51–54.

⁸⁵ L. Kolankowski, *Zygmunt August, wielki książę...*, s. 345; za nim Wł. Bogatyński, *Z dziejów małżeństwa Zygmunta Augusta z Barbarą*, RAU WH-F Serya II, t. XXXIV, Kraków 1916, s. 196; zob. *Dyaryusz sejmiku piotrkowskiego 1548...*, s. 215, wypowiedź Andrzeja Górki, starosty generalnego Wielkopolski.

Sierakowski, marszałek izby poselskiej, w wystąpieniu do senatu mówił: „[...] żądamy, aby to małżeństwo się odmieniło, a z inszej sobie równej małżonki JKM. Pan nasz płód swego świętego a chwalebnego narodu [rodu – uwaga wydawcy] ku pociesze po sobie ostawić raczył”⁸⁶. Barbara zeszła bezpotomnie.

Pod adresem Ludwika Marii Gonzagi wysuwano zastrzeżenia, że może nie mieć dzieci. Opinię, że podobno jest ona bezpłodna, wyraził ks. Maksymilian v. Dietrichstein, poseł cesarski na audiencji u Władysława IV, jeszcze przed dojściem małżeństwa do skutku⁸⁷. Z kolei wątpliwość co do uzyskania potomstwa przez samego króla wyraził jeden z senatorów. Zdarzyło się to w trakcie tajnego posiedzenia senatu, na którym wyrażono zgodę na małżeństwo monarchy⁸⁸. Powodem tego była zbyt duża otyłość władcy. Władysław IV nie miał potomstwa z Ludwiką Marią.

4.3. Skutki polityczne wynikające z zawartego związku

Po śmierci królowej Anny Cylejskiej (1416 r.) król Władysław nosił się z myślą zawarcia związku z księżną Brabantu, Elżbietą, bratanicą Zygmunta Luksemburczyka, króla Węgier, lecz ta odrzuciła matrymonialną propozycję⁸⁹. Jagiełło, nim jeszcze dotarła do niego odpowiedź, podjął decyzję o ślubie z Granowską⁹⁰. Długosz, pod wpływem Zbigniewa Oleśnickiego, niechętnie nastawiony był do Granowskiej. Z perspektywy czasu o skutkach tego kroku pisał: „[król] przez ten związek osłabił osiągnąć mnóstwo pomyślnych wyników władzę królewską i że smutnymi namietnościami doprowadził do jej załamania się. [...] król Władysław mógł być bardziej odpowiednie małżeństwo zapewnić sobie i swoim księstwom ogromne korzyści i odszkodowanie”⁹¹. Wiadomość o tym małżeństwie, zdaniem autora *Roczników*, wykorzystali Krzyżacy do zniesławienia monarchy na soborze w Konstancji i wobec Zygmunta Luksemburczyka⁹². Po śmierci Elżbiety nowe małżeństwo dla Jagiełły było koniecznością: monarcha potrzebował następcy. Planowano małżeństwo z Elżbietą, jedyną córką Zygmunta Luksemburskiego, króla Węgier, względnie z Ofką, jego

⁸⁶ *Dyaryusz sejmu piotrkowskiego 1548...*, s. 209.

⁸⁷ W. Czapliński, *Władysław IV wobec wojny 30-letniej...*, s. 100.

⁸⁸ „[...] senat zgodził się, by król mógł ponowić śluby małżeńskie. Nie należy prze-milczeć powiedzenia jednego senatora w związku z ożenkiem: król jest otyły, więc nie jest pewne, czy otyłość nie przeszkodzi w dopełnieniu małżeństwa. [król] przyjął wypowiedź niewesołym obliczem”; A. S. Radziwiłł, *Pamiętnik o dziejach...*, t. II, s. 443.

⁸⁹ Z. Wdowiszewski, *Genealogia Jagiellonów...*, s. 69.

⁹⁰ M. Duczmał, *Jagiellonowie...*, s. 226.

⁹¹ Jana Długosza *Roczniki czyli Kroniki...*, s. 72, 73.

⁹² Tamże, s. 74.

bratową, wdowę po królu Czech Waławie. Z ofertą matrymonialną łączyła się ekspektatywa uzyskania przez Polskę Śląska po śmierci Zygmunta Luksemburskiego, który nie miał potomstwa⁹³. W przypadku wzięcia za żonę wdowy po bracie Waławie, Zygmunt Luksemburczyk przyrzekał ponadto „tytułem posagu zapisać jej [...] sto tysięcy florenów”. W radzie królewskiej wysunięto również projekt swatania monarchy z córką księcia moskiewskiego. Z małżeństwem z Luksemburżanką członkowie rady łączyli ogromne korzyści i nadzwyczajne zyski, „które miały spłynąć na Królestwo Polskie [...] przez zapis ziem śląskich”⁹⁴. W tej sytuacji decyzja królewska mogła budzić sprzeciw. Małżeństwo z Sonką niweczyło ich oczekiwania.

Od zawarcia związku matrymonialnego Zygmunta I z Barbarą Zapolyą, jak przekazuje Jodok L. Decjusz „wzięła [...] początek nienawiść ze strony Cesarza Maksymiliana”⁹⁵. Odrzucenie oferty matrymonialnej wysuniętej przez cesarza Maksymiliana, celem pokrzyżowania związku Zygmunta I z Barbarą, Stanisław Górski skomentował następująco: „było nie do smaku Maxymilianowi, który odtąd niechęć ku Zygmuntowi powziął i przeciw niemu Krzyżaków pruskich i Mistrza ich Alberta Margrabi Brandenburskiego poduszczać począł i z W. X. Moskiewskim wziął przymierze dla toczenia wojny przeciw Zygmuntowi”⁹⁶. Tymczasem antyjagiellońskie nastawienie polityki Maksymiliana I nie wzięło swego początku od zacieśnienia związków Zygmunta I z Zapolyanką, lecz było kontynuacją polityki cesarza prowadzonej już przed rokiem 1511⁹⁷. Małżeństwo Jagiellona z Barbarą uderzało w plany dynastii habsburskiej zmierzającej do zawładnięcia koroną węgierską⁹⁸. W trakcie uroczystości weselnych w Krakowie zawarto tajne przymierze. Zygmunt I Jagiellończyk brał ród Zapolyiów z ich majątkami i prawami „pod naszą specjalną opiekę i protekcję, obiecując im i ofiarując przeciw wszystkim ich przeciwnikom i rywalom pomoc,

⁹³ Tamże, s. 158, za Długoszem K. Kantecki, *Elżbieta trzecia żona Jagielly...*, s. 53–54; A. Prochaska, *Długosz o Elżbiecie...*, s. 40.

⁹⁴ Jana Długosza *Roczniki czyli Kroniki...*, s. 165; *Rozbiór krytyczny Annalium Poloniae...*, s. 193–192; J. Krzyżaniakowa, J. Ochmański, *Władysław II Jagiełło...*, s. 271.

⁹⁵ Jodok L. Decjusz, *Księga o czasach Zygmunta...*, s. 56.

⁹⁶ M. Wiszniewski, *Pomniki historii i literatury Polskiej*, t. IV, Kraków 1837, s. 119; *Acta Tomiciana* (dalej: AT), t. II, 1 *Commentarius*, s. 1; *Kronika Marcina Bielskiego*, t. II (księga IV, V), wyd. Kazimierza J. Turowskiego, Sanok 1856, s. 963.

⁹⁷ W. Konopczyński, *Dzieje Polski Nowożytniej*, t. I, Warszawa 1986, s. 74–75; K. Baczkowski, *Państwo polsko-litewskie w koncepcjach Maksymiliana I*, [w:] tenże, *Polska i jej sąsiedzi za Jagiellonów*, Kraków 2012, s. 551–554.

⁹⁸ W. Felczak, *Historia Węgier*, Wrocław–Warszawa–Kraków 1966, s. 105–106, 114; *Historia dyplomacji polskiej*, t. I, *Połowa X w. – 1572*, red. M. Biskup, Warszawa 1982, s. 616–617, 621.

radę i według sił obronę”⁹⁹. Związek matrymonialny Zygmunta z Barbarą Gasztołdową, wywołało ogromne sprzeciwy¹⁰¹. Po pogrzebie starego króla na sejmie w Piotrkowie „z wielką usilnością domagali się posłowie, aby przez sejm owo spełzło małżeństwo, że i żona nie była królowi równą i żadnej z sobą nie przynosiła korzyści”. Stanisław Orzechowski argumentował, że Polakom potrzebne jest małżeństwo „[...] któreby ich w nieszczęściu pieniędzmi zapomódz i nowem pokrewieństwem zaszczycić mogło”¹⁰². Warunków tych nie spełniało małżeństwo z Gasztołdową. Monarcha mając niewielkie poparcie, będąc w obliczu potężnej opozycji, na czele której stała jego matka, królowa Bona, zmuszony był podjąć kroki celem osłabienia tejże opozycji domagającej się unieważnienia związku¹⁰³. Przekupstwa jednak nie zmieniły nastrojów wśród szlachty. Spór o małżeństwo króla groził rokoszem szlacheckim. Aby zabezpieczyć się przed tym niebezpieczeństwem, Zygmunt II August zawarł z królem rzymskim Ferdynandem Habsburgiem traktat zawierający przyrzeczenie „każdej ze stron, iż nie udzieli ona poparcia ewentualnym próbom buntu przeciw sojusznikowi podnoszonym w jego własnym kraju”¹⁰⁴, lecz okaże pomoc przeciw takim poddanym¹⁰⁵ w zakresie wskazanym przez kontrahenta¹⁰⁶.

W trakcie rokowań nad warunkami zawarcia małżeństwa między Władysławem IV a Ludwiką Marią de Gonzaga zagadnienia polityczne, co podkreśla literatura, zeszyły na plan dalszy. Strona polska nacisk położyła na korzyści materialne¹⁰⁷. Władysław Czapliński stwierdził, że

⁹⁹ Cyt. za K. Baczkowski, *Kongres wiedeński...*, s. 85; tenże, *Stosunki między elitami władzy Polski i Węgier na przełomie XV i XVI wieku*, [w:] tenże, *Polska i jej sąsiedzi...*, s. 533.

¹⁰⁰ K. Liske, *Kongres Wiedeński roku 1515*, [w:] tenże, *Studia z dziejów wieku XVI*, Poznań 1867, s. 15.

¹⁰¹ M. Ferenc, *Mikołaj Radziwiłł „Rudy”...*, s. 67, 74, 94, 96.

¹⁰² *Kroniki Stanisława Orzechowskiego...*, s. 26–27.

¹⁰³ J. Janowski, *Mikołaj Czarny Radziwiłł...*, s. 20–22, 29, 34, 40.

¹⁰⁴ A. Sucheni-Grabowska, *Zygmunt August...*, s. 202.

¹⁰⁵ Wł. Bogatyński, *Z dziejów małżeństwa Zygmunta Augusta...*, s. 200–201; T. Szulc, *Historiograficzny bilans polityki ostatniego z Jagiellonów*, „*Studia z Dziejów Państwa i Prawa Polskiego*”, t. II, red. J. Matuszewski, [Łódź] 1995, s. 113; J. Jasnowski, *Mikołaj Czarny Radziwiłł...*, s. 52. Zdaniem A. Sucheni-Grabowskiej intencją króla polskiego było to, aby „związać ręce kontrahentowi i uniemożliwić [...] wyciągnięcie dla siebie korzyści z rozterek wewnętrznych w Polsce”, zob. A. Sucheni-Grabowska, *Zygmunt August...*, s. 202.

¹⁰⁶ A. Sucheni-Grabowska, *Zygmunt August...*, s. 204.

¹⁰⁷ K. Waliszewski, *Polsko-francuskie...*, s. 14–15; W. Czapliński, *Władysław IV wobec wojny 30-letniej...*, s. 109–111; M. Serwański, *Francja wobec Polski...*, s. 342, 343, 346–347, 349.

„[d]la króla małżeństwo stawało się układem o znaczeniu finansowym”¹⁰⁸. Obietnice złożone na rzecz Władysława IV podczas negocjacji przez posła francuskiego były tak korzystne, że dwór francuski obawiał się, że „prędzej czy później [...] wypadnie dołożyć ze skarbu Jej arcy-chrześcijańskiej mości z jakie 1 200 000 liwrów”¹⁰⁹.

5. Okoliczności zawarcia małżeństwa

Trzy spośród wymienionych wcześniej pięciu żon królewskich były poddanymi polskiego monarchy. Były to Elżbieta Granowska, Sonka Holzsańska i Barbara Gasztołdowa Radziwiłłówna. Barbara Zapolya i Ludwika Maria de Gonzaga były poddanymi obcych władców, pierwsza króla Węgier, druga króla Francji.

Z *Satyry na małżeństwo Władysława Jagiełły z Elżbietą Granowską* Stanisława Ciołka wynika, że związek poprzedziły rozmowy króla z Elżbietą i zasięgnięcie przez Jagiełłę rady u księcia Witolda¹¹⁰. Jan Długosz napisał w *Kronikach*, że „podobno zawarto to małżeństwo podczas odbytych [...] tajemnych układów”¹¹¹. Decyzję o zamiarze poślubienia Elżbiety ogłosił władca niespodziewanie 1 maja 1417 r. na zjeździe panów rady królewskiej w Sanoku. Następnego dnia, w miejscowym kościele parafialnym, arcybiskup lwowski Jan Rzeszowski udzielił młodej parze sakramentu małżeństwa¹¹². Matka królowej, Jadwiga z Melsztyna, była matką chrzestną Jagiełły. Tym samym król i Elżbieta w świetle prawa kościelnego byli tzw. rodzeństwem duchowym, co było przeszkodą uniemożliwiającą zawarcie małżeństwa. Celem usunięcia tej przeszkody, „by mu wolno było pozostać w małżeństwie, które zawarł z Elżbietą”, monarcha przed koronacją swej małżonki wystarał się przez wysłannika na soborze w Konstancji o dyspensę¹¹³. Koronacja Elżbiety odbyła się 19 listopada 1417 r. w katedrze krakowskiej¹¹⁴.

261

¹⁰⁸ W. Czapliński, *Władysław IV wobec wojny 30-letniej...*, s. 111.

¹⁰⁹ Cyt. za K. Waliszewski, *Polsko-francuskie...*, s. 16.

¹¹⁰ S. Ciołek, *Satyra na małżeństwo Władysława...*, s. 276; Jana Długosza *Roczniki...*, s. 73; E. Rudzki, *Polskie królowe...*, s. 92; M. Duczmal, *Jagiellonowie...*, s. 227.

¹¹¹ Jana Długosza *Roczniki czyli Kroniki...*, s. 72.

¹¹² J. Sperka, *Elżbieta z Pilicy Granowska i król Władysław Jagiełło. Kulisy wielkiej miłości, [w:] Miłość w czasach dawnych*, red. B. Możejko, A. Paner, Gdańsk 2009, s. 113.

¹¹³ Jana Długosza *Roczniki czyli Kroniki...*, s. 74, 76; J. Tęgowski, *Przodkowie Zofii...*, s. 32.

¹¹⁴ Koronacja Elżbiety spotkała się z dużym sprzeciwem przeciwników królewskiego małżeństwa, zob. J. Sperka, *Elżbieta z Pilicy...*, s. 114–116.

Po śmierci Elżbiety Granowskiej (1420 r.) wysunięto projekt małżeństwa Jagiełły z wdową po królu czeskim Wacławie IV, Ofką. Zamysł ten nie doszedł do skutku. Jak pisze Jadwiga Krzyżaniakowa monarcha prawdopodobnie poznał Sonkę podczas pobytu w Drucku u księcia Semena¹¹⁵. Wówczas zwrócił się do Witolda z prośbą o pośrednictwo w uzyskaniu ręki siostrzenicy jego żony. Nie ma informacji o tym, czy ślub Jagiełły z Holszańską, który odbył się 24 lutego 1422 r. w Nowogrodzku¹¹⁶, poprzedziły rozmowy odnośnie do warunków zawarcia małżeństwa. Prawdopodobnie do takich układów doszło. Przyszła żona Jagiełły była wyznania prawosławnego i przed zawarciem związku małżeńskiego musiała przejść ponowny chrzest w obrządku katolickim, na którym otrzymała imię Zofia. Według przekazu Jana Długosza do ślubu doszło trzeciego dnia po chrzcie księżniczki. Jak podaje kronikarz „król Władysław pojmuje za żonę [...] księżniczkę Sońkę, spokrewnioną z nim w trzecim i czwartym stopniu”¹¹⁷. Zdaniem Bożeny Czwojdrak, para młoda powinna była wystąpić o dyspensę na zawarcie związku¹¹⁸, tymczasem w źródłach nie ma śladów o podjęciu takich działań¹¹⁹. Koronacja Zofii na królową Polski odbyła się 5 marca 1424 r. w katedrze krakowskiej i dokonał jej arcybiskup gnieźnieński Wojciech Jastrzębiec, w asyście arcybiskupa lwowskiego, trzech biskupów i w obecności legata papieskiego Branda da Castiglione¹²⁰.

Starania Zygmunta I o rękę Barbary Zapolya zaczęły się w marcu 1511 r.¹²¹ Barbara była poddaną Władysława II Jagiellończyka, króla Czech i Węgier. Wobec silnych wpływów habsburskich na dworze węgierskim,

¹¹⁵ E. Maleczyńska, *Rola polityczna królowej...*, s. 34–35; J. Krzyżaniakowa, J. Ochmański, *Władysław II Jagiełło...*, s. 271.

¹¹⁶ Jana Długosza *Roczniki czyli Kroniki...*, s. 165; F. Sikora, *Uroczystości koronacyjne królowej Zofii w 1424 r.*, [w:] *Kościół, Kultura, Społeczeństwo. Studia z dziejów średniowiecza i czasów nowożytnych*, Warszawa 2000, s. 163.

¹¹⁷ Tamże.

¹¹⁸ B. Czwojdrak, *Zofia Holszańska...*, s. 19.

¹¹⁹ Z analizy wariantów pokrewieństwa Jagiełły z Zofią przeprowadzonej przez J. Tęgowskiego wynika, że zachodziło prawdopodobnie pokrewieństwo między Jagiełłą a Zofią, jednakże „dopóki nie znajdą się nowe przesłanki źródłowe uzasadniające któryś z wariantów jako najbardziej pewny, dopóty sprawa musi pozostać w sferze prawdopodobnych hipotez”, J. Tęgowski, *Przodkowie Zofii...*, s. 45.

¹²⁰ E. Maleczyńska, *Rola polityczna królowej...*, s. 49; J. Tęgowski, *Pierwsze pokolenia...*, s. 128; F. Sikora, *Uroczystości koronacyjne królowej...*, s. 169 i n.

¹²¹ Dr A. Hirschberg, *O życiu i pismach...*, s. 100; L. Finkel, *Sprawy wschodu przed soborem laterańskim r. 1512*, [w:] *Księga pamiątkowa Uniwersytetu Lwowskiego ku uczczeniu 500 rocznicy fundacji Jagiellońskiego Uniwersytetu Krakowskiego*, Lwów 1900, s. 18; K. Baczkowski, *Kongres Wiedeński...*, s. 79.

wrogich Zapolyom, sprawę prowadzono w tajemnicy¹²². Zastosowano wybieg polegający na stworzeniu sytuacji, aby inicjatywa małżeństwa wyszła od Władysława, króla węgierskiego i czeskiego, do którego młodszy brat Zygmunt zwrócił się o pomoc w kwestii decyzji dotyczącej partnerki. Misję pozyskania Władysława zlecono Piotrowi Tomickiemu, archidiakonowi krakowskiemu, wysłanemu w poselstwie do króla Węgier i Czech. Na tajnej audyencji u Władysława (2 kwietnia t.r.)¹²³, Tomicki wyjawiał zamiar króla polskiego zawarcia związku małżeńskiego z Węgierką, z prośbą o wskazanie odpowiedniej kandydatki. Pozyskano równocześnie królewskiego lekarza i spowiednika Michała Hammela, zwolennika Zapolyów, którego zadaniem było nakłonienie monarchy Węgierskiego, aby ten zaproponował Barbarę Zapolyę, jako najgodniejszą kandydatkę na żonę Zygmunta, młodszego brata króla¹²⁴. Po uzyskaniu zgody Władysława Węgierskiego¹²⁵, do Krakowa z początkiem listopada przybyli posłowie celem uzgodnienia warunków układu małżeńskiego¹²⁶. Kazimierz, książę cieszyński, był wyrazicielem interesów rodu Zapolyów, a Michał Hammel był posłem króla Władysława. Dowiadujemy się o tym z komentarza Stanisława Górskiego i z listu Zygmunta I do arcybiskupa gnieźnieńskiego Jana Łaskiego¹²⁷. Układy, zapoczątkowane w kwietniu we Wrocławiu przez Piotra Tomickiego, zakończono podpisaniem w Krakowie 2 grudnia 1511 r. „zmówin małżeńskich”¹²⁸, czyli kontraktu małżeńskiego. Król wysłał poselstwo „do narzeczonej [...] Barbary w osobach biskupa poznańskiego Jana Lubrańskiego, kasztelana sandomierskiego Krzysztofa Szydłowieckiego oraz starostę poznańskiego i starostę generalnego Wielkopolski Łukasza Górkę”¹²⁹. Zostali oni wyposażeni w pełnomocnictwo, aby w trakcie pobytu w Trenczynie, siedzibie Zapolyów, zawrzeć w imie-

¹²² K. Liske, *Kongres Wiedeński roku 1515...*, s. 13.

¹²³ M. Rekettyés, *Stosunki polityczne...*, s. 100.

¹²⁴ K. Baczkowski, *Kongres Wiedeński...*, s. 79.

¹²⁵ I. Commentarius, [w:] AT, t. II, s. 1; Ks. B. Przybyszewski, *Barbara Zapolya...*, s. 22.

¹²⁶ K. Baczkowski, *Kongres Wiedeński...*, s. 79, 83. O zabiegach mających skłonić Władysława Węgierskiego do udzielenia zgody na ten związek małżeński, tamże, s. 76–79.

¹²⁷ I. Commentarius, [w:] AT, t. II, s. 1; III. *Sigismundus, Rex, Consiliariis Regni...*, s. 4. Król Zygmunt I informował Jana Łaskiego: „Zawarliśmy więc przy pośrednictwie posła Braterskiego Majestatu traktaty ze wspomnianym księciem Kazimierzem i wyraziliśmy zgodę tak radą Najjaśniejszego Króla Węgier, jak częstymi do tego skłonieni namowami”, cyt. za Ks. B. Przybyszewski, *Barbara Zapolya...*, s. 23–24.

¹²⁸ *Wesele Zygmunta I z Barbarą Zapolską*, [w:] M. Wiszniewski, *Pomniki historii i literatury Polskiej*, t. IV, Kraków 1837, s. 119; Jodok L. Decjusz, *Księga o czasach...*, s. 56; W. Abraham, *Zawarcie małżeństwa w pierwotnym prawie polskim*, Lwów 1925, s. 125–138; Ks. B. Przybyszewski, *Barbara Zapolya...*, s. 23, 27; K. Baczkowski, *Kongres Wiedeński...*, s. 79, 83.

¹²⁹ Jodok L. Decjusz, *Księga o czasach...*, s. 61.

niu monarchy małżeństwo *per procura* z Barbarą Zapolyą¹³⁰. Barbara przybyła do Krakowa 7 lutego 1512 r. W niedzielę, następnego dnia, doszło do uroczystości zaślubin, a koronacji królowej dokonał arcybiskup gnieźnieński Jan Łaski.

Zygmunt August, jak przypuszcza Anna Dembińska, poznał Barbarę w 1543 r., gdy pojechał na Litwę celem przejęcia spadku po bezpotomnej śmierci Stanisława Gasztołda, wojewody trockiego¹³¹. Projekt małżeństwa z Barbarą, zdaniem J. Jasnowskiego, powstał prawdopodobnie w pierwszej połowie 1547 r. Brak jest informacji, czy ślub został poprzedzony zawarciem kontraktu małżeńskiego. Ślub przypuszczalnie odbył się w czerwcu lub na początku lipca t.r.¹³² i był utrzymywany w ścisłej tajemnicy. Monarcha za radą Mikołaja Czarnego i pozyskanych w Koronie przyjaciół, zdecydował o zawiadomieniu rodziców o swym małżeństwie. Uczynił to pod koniec sejmu odbywającego się w Piotrkowie (15 grudnia 1547 – 5 lutego 1548 r.)¹³³. Litewskiej radzie wielkksiążęcej, zebranej na naradę w zamku w Wilnie, przedstawił oficjalnie Barbarę jako małżonkę 17 kwietnia 1548 r. Prezentacja nastąpiła po nadejściu wiadomości o śmierci starego króla Zygmunta¹³⁴. Od tego dnia Radziwiłłówna, jako małżonka królewska, zamieszkała na zamku wileńskim. Sprawa koronacji przeciągnęła się aż do jesieni 1550 r. z uwagi na wrogie odnoszenie się królowej Bony i dużej części szlachty do

¹³⁰ „Treścią niniejszego dokumentu podajemy do wiadomości [że dajemy] tymże posłom pełną władzę zawarcia w naszym imieniu z samą panną Barbarą narzeczeństwa i według traktatów przedtem z nami przez zastępcę najjaśniejszego Władysława króla Węgier itd. oraz przez najjaśniejszą panią matkę Jadwigę oraz Jana i Jerzego powyżej wspomnianych hrabiów – na mocy specjalnego ich upoważnienia z nami zawartych – też Pannę z nami zaręczyć oraz dalej działać, traktować aż do zawarcia małżeństwa [...], IV. Upoważnienie do zrękowin królowej (Barbary)”, cyt. za Ks. B. Przybyszewski, *Barbara Zapolya...*, s. 27; zob. XX. *Mandatum ad desponsandam Reginam*, [w:] AT, II s. 17; „Wysłał Król Panów Rady swojej na Węgry, którzy z mocy sobie danej, małżeństwo w Trenczynie zawarli i małżonkę do królestwa przywiedli” w: *Wesele Zygmunta I z Barbarą Zapolską...*, s. 119; J. Kieszkowski, *Kanclerz Krzysztof Szydłowiecki...*, s. 180.

¹³¹ A. Dembińska, *Zygmunt I...*, s. 287, przyp. 36; J. Jasnowski, *Mikołaj Czarny Radziwiłł...*, s. 13.

¹³² J. Jasnowski, *Mikołaj Czarny Radziwiłł...*, s. 16; A. Sucheni-Grabowska, *Zygmunt August...*, s. 126.

¹³³ M. Baliński, *Pamiętniki o Królowej Barbarze...*, s. 90–91, 100; J. Jasnowski, *Mikołaj Czarny Radziwiłł...*, s. 27–28; A. Sucheni-Grabowska, *Zygmunt August...*, s. 128–129.

¹³⁴ „[...] woła Bożą i dziwnem zrządzeniem Jego już z Barbarą Radziwiłłówną jako z domu przedniejszego w Litwie, z zacnego ojca urodzoną, brał ślub obyczajem powszechnym chrześcijańskim. Przeto jej potem i przeciwnicy powinna cześć musieli wyrządzić, jako królowej swej”, cyt. za A. Przeździecki, *Jagiellonki polskie...*, s. 195; M. Baliński, *Pamiętniki o Królowej Barbarze...*, s. 119–120; A. Sucheni-Grabowska, *Zygmunt August...*, s. 138.

Barbary¹³⁵. Koronacja odbyła się w katedrze wawelskiej 7 grudnia 1550 r. Powiązana była z hołdem pruskim¹³⁶.

W czasie, który nastąpił po śmierci Cecylii Renaty Habsburżanki, pierwszej żony Władysława IV, Francja podjęła zabiegi zmierzające do osłabienia wpływów habsburskich w Polsce¹³⁷. Służyć temu miały m.in. propozycje matrymonialne, z którymi miał wystąpić do króla wdowca poseł francuski. Pod uwagę brane były francuskie księżniczki¹³⁸. Król Polski nosił się z zamiarem małżeństwa z królową szwedzką Krystyną. W trakcie drugiej audjencji francuskiego posła de Brégy, w październiku 1644 r., król zwrócił się do niego z prośbą o poparcie jego starań w Sztokholmie¹³⁹. Poseł francuski wystąpił z sugestią „niech weźmie towarzyszkę raczej z Francji, rezygnując z pokrewieństwa austriackiego i niemieckiego. Królowa regentka Francji przedstawiła królowi kilka propozycji do wyboru: jedynaczkę księcia orleańskiego, stryja królewskiego¹⁴⁰, drugą Marię de Nevers, dziedziczkę kilku księstw, trzecią z rodu Gwizjuszów¹⁴¹, czwartą Longueville¹⁴², piątą Kondeuszkę¹⁴³. Na tajnym posiedzeniu 20 marca 1645 r. „senat zgodził się, by król mógł ponowić śluby małżeńskie”¹⁴⁴. Na żądanie Władysława IV dostarczono portrety księżniczek francuskich. Wybór pozostawiono monarsze, tym niemniej dwór francuski, jako osobę najbardziej odpowiadającą Francji, zalecał Marię de Nevers¹⁴⁵. Król opowiedział się właśnie za jej osobą¹⁴⁶. Po uzgodnieniu

¹³⁵ J. Jasnowski, *Mikołaj Czarny Radziwiłł...*, s. 29 i n. Bona nie chciała się pogodzić z utratą władzy, S. Cynarski, *Zygmunt August...*, s. 52.

¹³⁶ W. Bogatyński, *Z dziejów małżeństwa Zygmunta Augusta...*, s. 207; J. Jasnowski, *Mikołaj Czarny Radziwiłł...*, s. 54–55; A. Sucheni-Grabowska, *Zygmunt August...*, s. 264–266.

¹³⁷ M. Serwański, *Francja wobec Polski...*, s. 316–317.

¹³⁸ L. Kubala, *Jerzy Ossoliński*, t. I, Lwów 1883, s. 246; W. Czapliński, *Władysław IV wobec wojny...*, s. 94–96; M. Serwański, *Francja wobec Polski...*, s. 323–324, 335, 341.

¹³⁹ A. S. Radziwiłł, *Pamiętnik o dziejach...*, t. II, s. 419; M. Serwański, *Francja wobec Polski...*, s. 326–327.

¹⁴⁰ Anna Maria Ludwika, córka Gastona Orleańskiego, stryja Ludwika XIV, księżna de Montpensier, zwana la Grande Mademoiselle, ur. 1627 r.

¹⁴¹ Maria de Lorraine, ur. 1615 r. córka Karola de Guise i Henrietty de Montpensier.

¹⁴² Anna Genowefa, księżna de Longueville, siostra Ludwika Wielkiego Kondeusza, ur. 1619.

¹⁴³ Maria, córka Karola de Conde i Anny de Montoifié; A. S. Radziwiłł, *Pamiętnik o dziejach...*, s. 418–419.

¹⁴⁴ A. S. Radziwiłł, *Pamiętnik o dziejach...*, s. 443; W. Czapliński, *Władysław IV wobec wojny...*, s. 105.

¹⁴⁵ W. Czapliński, *Władysław IV wobec wojny...*, s. 106; M. Serwański, *Francja wobec Polski...*, s. 335, 341.

¹⁴⁶ „Król [...] odezwał się do Rzplitey że się chce żenić, iż ma inklinacją do Maryey Ludowiki Karola Gonzagi Xiencia Mantuańskiego curki Xienżney Niwerneńskiej, w Królestwie Francuskim [...]” w: *Pamiętniki do panowania Zygmunta III, Władysława IV...*, s. 263.

17 lipca 1645 r. wstępnych warunków umowy małżeńskiej przez kancle-rza wielkiego koronnego Jerzego Ossolińskiego z posłem francuskim Nicolasem Flecelles, hrabią de Bregy¹⁴⁷, wyruszyło do Francji uroczyste poselstwo, na czele z wojewodą poznańskim Krzysztofem Opalińskim i Wacławem Leszczyńskim, biskupem warmińskim, po Ludwikę Marię¹⁴⁸. „[D]la umo-wy i zamknienia kontraktów” został wcześniej wysłany Gerard Denhoff, wojewoda pomorski¹⁴⁹. Uzgodniony kontrakt małżeński podpisano 26 września w Fontainebleau. Ceremonia ślubna i koronacyjna¹⁵⁰ odbyła się 5 listopada 1645 r. w kaplicy Palais-Royal w Luwrze w obecności Lu-dwika XIV i jego dworu¹⁵¹. Ślubu *per procura* z królową Ludwiką Marią w zastępstwie króla Władysława IV dopełnił jego pełnomocnik Krzysztof Opaliński, wojewoda poznański¹⁵². Do Warszawy królowa przybyła 10 marca 1646 r. Tego samego dnia ślubu parze królewskiej udzielił w ko-ściele pw. św. Jana nuncjusz papieski Jan de Torres, potwierdzając ślub, który odbył się w Paryżu¹⁵³. Koronacji nowej królowej dokonał w kate-drze wawelskiej 15 lipca 1646 r. prymas Maciej Łubieński arcybiskup gnieźnieński¹⁵⁴.

¹⁴⁷ XX. *Points consentis entre le sieur Brégy de Flécelles et le Sénateurs de Pologne pour le mariage de la P-sse; Warszawa 17 lipca* (A.S.Z.F. Kopia), [w:] K. Waliszewski, *Polsko-francuskie...*, s. 201; listy ambasadora francuskiego de Bregy Flecelles z 13 i 19 lipca 1645 r. w: *Portofolio Królowej Maryi Ludwici czyli zbiór listów, aktów...*, przekład z francuskiego na język polski K. Hr. Raczynska, Hr. J. Radolińska, R. Ziotecki i Jastrzębski, wyd. Hr. E. Raczynski, t. I, Poznań 1844, s. 12, 15–16; W. Czapliński, *Władysław IV wobec wojny...*, s. 111 (273); M. Serwański, *Francja wobec...*, s. 342–344, 346–347 przyp. 31; zob. A. S. Radziwiłł, *Pamiętnik...*, t. II, s. 453.

¹⁴⁸ Wypis z podróży *Pani de Guebriant, posłowej nadzwyczajnej do Polski...*, s. 122; Stanisława Oświęcimsa *Dyaryusz 1643–1651*, wyd. dr W. Czermak, Kraków 1907, s. 78.

¹⁴⁹ Tamże, list ambasadora francuskiego de Bregy Flecelles z 13 lipca 1645 r. w: *Portofolio Królowej Maryi...*, s. 9–10.

¹⁵⁰ Koronacja została przeprowadzona po zakończeniu mszy, mszę odprowadził i koronacji dokonał bp warmiński.

¹⁵¹ Kardynał Retz, *Pamiętniki*, przekład Al. i M. Bocheńscy, t. I, Warszawa 1981, s. 71; F. de Motteville, *Anna Austriaczka i jej dwór*, wybór i przekład I. Wachlowska, wstęp i przypisy Z. Libiszowska, Warszawa 1978, s. 94–95.

¹⁵² F. de Motteville, *Anna Austriaczka i jej dwór...*, s. 90, 94–95; *Pamiętniki do panowania Zygmunta III, Władysława IV...*, s. 264; *Le grand Conde et le duc D'Engihien. Lettres inédites à Marie-Louise de Gonzague, reine de Pologne, sur la cour de Louis XIV (1660–1667) publiées d'après le manuscrit original autographe de Chantilly par Emil Magne*, ed. Emil-Paul Fresres, Paris 1920, s. 11.

¹⁵³ Stanisława Oświęcimsa *Dyaryusz...*, s. 123; A. S. Radziwiłł, *Pamiętnik...*, t. II, s. 482–483.

¹⁵⁴ A. S. Radziwiłł, *Pamiętnik...*, t. II, s. s. 501–502.

6. Posag i oprawa królowych

Kobieta wychodząc za mąż wносиła do rodziny męża posag. Celem posagu było dopomożenie małżonkowi w ponoszeniu ciężarów małżeństwa i zapewnienie żonie utrzymania na wypadek śmierci męża. Nie stawał się on własnością męża. Mąż zabezpieczał wartość posagu na połowie swego majątku¹⁵⁵. W umowie małżeńskiej określano m.in. wysokość posagu, wysokość wiana i dobra, na których zabezpieczony był posag, wyprawę panny młodej i prezent poślubny¹⁵⁶.

Pogląd „o bogatym posagu, złożonym z dóbr ziemskich” należących do Elżbiety wyraziła Maria R. Nitkiewicz, analizując paszkwil Stanisława Ciołka wymierzony w związek Granowskiej z królem¹⁵⁷. Literatura milczy w przedmiocie posagu Granowskiej, podobnie jest z jej wianem¹⁵⁸.

Nie znamy umowy małżeńskiej określającej wysokość posagu czwartej żony Jagiełły. Odnośnie do jej posagu w literaturze występują dwa poglądy. O Sonce Holszańskiej Długosz pisze, że „nie miała wnieść ze sobą żadnego posagu”¹⁵⁹. Z kolei o posagu dowiadujemy się pośrednio z dokumentów wystawionych po koronacji królowej w marcu 1424 r. Uwagę na to zwrócił Franciszek Sikora. W dyplomie z 9 marca monarcha przyłączył do dóbr nowomiejskich korczyńskich, należących do dóbr wiennych, dwie wsie z folwarkami. Dwa dni później dodał do zapisanego po ślubie wiana ziemie sanocką i inowrocławską oraz powiat nieszwawski i oparał żonie 10 000 grzywien posagu i 10 000 grzywien wiana zapisanych na ziemiach i powiatach: radomskim, sądeckim, bieckim, nowomiejskim korczyńskim i żarnowieckim¹⁶⁰. Ustalenia F. Sikory stawiają informację zamieszczoną u Długosza pod znakiem zapytania. Z kolei Urszula Borkowska przypuszcza, że posag wynosił 20 000 grzywien¹⁶¹. Jest to nieporozumienie. Z odesłania do źródła wynika, że kwota 20 000 grzywien to suma posagu i wiana zapisana

267

¹⁵⁵ P. Burzyński, *Prawo polskie prywatne*, t. II obejmujący [...] Cz. II, *Prawo rodzinne*, Cz. III, *Prawo majątkowe*, Kraków 1871, s. 136 i n.

¹⁵⁶ U. Borkowska OSU, „*Pacta Matrimonialia*”..., s. 51.

¹⁵⁷ Autorka powołuje się na interpretacje historyków, bez wskazania źródła, zob. M. R. Nitkiewicz, *Królowa Elżbieta z Pilczy i Łańcuta, trzecia żona Władysława Jagiełły*, Łańcut 2003, s. 114.

¹⁵⁸ U. Borkowska OSU, „*Pacta Matrimonialia*”..., s. 55.

¹⁵⁹ Jana Długosza *Roczniki czyli Kroniki*..., s. 165, za nim E. Maleczyńska, *Rola polityczna królowej Zofii Holszańskiej*..., s. 23; J. Tęgowski, *Przodkowie Zofii*..., s. 28;

¹⁶⁰ F. Sikora, *Uroczystości koronacyjne królowej Zofii*..., s. 172–173; podobnie B. Czwojdrak, *Zofia Holszańska*..., s. 20, 25.

¹⁶¹ U. Borkowska OSU, „*Pacta Matrimonialia*”..., s. 55.

na określonych dobrach królewskich, stanowiąca oprawę¹⁶². Z oprawy tej, w przypadku śmierci męża, gdyby Zofia powtórnie wyszła za mąż, spadkobiercy monarchy powinni ją spłacić¹⁶³.

W kontrakcie małżeńskim Zygmunta I Jagiellończyka i Barbary Zapolyi uzgodniono, że panna młoda wniesie posag wysokości 100 000 dukatów¹⁶⁴. Wysokość posagu równała się posagom wnoszonym przez przedstawicielki dynastii Habsburgów do związków małżeńskich zawieranych przez nie. Tytułem posagu i wiana monarcha zapisał Barbarze kwotę 200 000 dukatów na Nowym Mieście Korczynie, Wiślicy, Żarnowcu, Radomiu, Jedlni, Kozienicach, Stężycy, Radostowicach, Łęczycy, Przedeczcu i Kłodawie. Z uwagi na fakt, że niektóre z tych dóbr były uposażeniem tymczasowym królowny Elżbiety Jagiellonki, w ich miejsce Zygmunt zapisał Biecz i Sochaczew, w miejsce Łobzowa będącego w zastawie u Jana Bonera zapisał 200 zł węgierskich rocznego dochodu z żup wielickich¹⁶⁵. Królowa zrzekła się, za zgodą Zygmunta I, wszelkich praw do sukcesji majątku Zapolyów na Węgrzech.

W źródłach brak informacji o posagu wniesionym przez Barbarę Gasztołdową Zygmuntowi Augustowi¹⁶⁶. W trakcie obrad sejmowych, wobec ostrych sprzeciwów posłów izby poselskiej względem małżeństwa króla, monarcha zadeklarował, że o oprawie Barbary nie będzie nic „czynić bez namowy z Radami koronnymi do sejmu drugiego”¹⁶⁷. Król 1 maja 1549 r. ustanowił „oprawę wiana” Barbary zapisując jej „własność naszą ojczyzną gospodarską, prawem i obyczajem oprawy wianowej” (następuje wyliczenie dóbr gospodarskich i praw z nimi związanych)¹⁶⁸. W akcie

¹⁶² Dok. nr 1128: *Król Jagiełło zapisuje wiano żonie swej Zofii w: Codex Epistolaris Vitoldi Magni Ducis Lithuaniae 1376–1430*, ed. A. Prochaska, Kraków 1882, s. 619–620.

¹⁶³ A. Winiarz, *Polskie prawo majątkowe-małżeńskie w wiekach średnich*, [w:] RAU WH-F, Serya II, t. XII, Kraków 1899, s. 223 i n.; B. Lesiński, *Stanowisko kobiety w polskim prawie ziemskim do połowy XV wieku*, Wrocław 1956, s. 114 i n.; J. Pielas, *Wdowa-matka a kwestie majątkowe w rodzinach szlachty koronnej w XVII wieku*, [w:] *Spółeczeństwo Staropolskie*, Seria nowa, t. III, red. A. Karpiński, Warszawa 2011, s. 189–190; T. Szulc, *Status materialny Marii Kazimiery...*, s. 185.

¹⁶⁴ A. Przeździecki, *Jagiellonki Polskie...*, t. I, s. 13; K. Baczkowski, *Kongres wiedeński...*, s. 83; M. Rekettyés, *Stosunki polityczne...*, s. 104.

¹⁶⁵ M. Dogiel, *Codex diplomaticus Regni Poloniae et Magni Ducatus Lithuaniae*, t. I, cz. 1–2, Vilno 1758, dok. XLV, s. 119–121; A. Przeździecki, *Jagiellonki Polskie...*, s. 13; U. Borkowska OSU, „*Pacta Matrimonialia*”..., s. 56, przyp. 81; S. A. Sroka, *Jadwiga Zapolya...*, s. 27–28.

¹⁶⁶ Z. Wdowiszewski, *Genealogia Jagiellonów...*, s. 105; U. Borkowska OSU, „*Pacta Matrimonialia*”..., s. 56.

¹⁶⁷ *Dyaryusz sejmu piotrkowskiego 1548...*, s. 252.

¹⁶⁸ *Pisma historyczne Michała Balińskiego*, t. I, Warszawa 1843, nr X, s. 314–315. W literaturze, w kontekście powyższego aktu, autorzy posługują się terminem oprawa: E. Kołtubaj, *Galerja Nieświeska portretów...*, s. 56; *Encyklopedia powszechna*, t. II, Warszawa 1860,

królewskim nie wspomina się o posagu, trudno więc traktować decyzję Zygmunta Augusta jako odwzajemnienie męża za majątek wniesiony przez żonę. Celem oprawy wiennej było, aby „jej m. po żywocie naszym mieszkać i stan swój uczciwy, jako na jej m. małżonkę naszą przynależy, w dobrym dostatku wieść i zachować mogła”¹⁶⁹. Na wypadek wcześniejszej śmierci króla dochody z gospodarskich dóbr oprawnych miały zapewnić środki na utrzymanie królowej wdowy.

W kontrakcie małżeńskim Władysława IV z Ludwiką Marią de Gonzaga ustalono wysokość posagu na kwotę 700 000 talarów¹⁷⁰. Była to ogromna kwota, niespotykana w postanowieniach umów małżeńskich zawieranych przez poprzedników Władysława IV. Jean de Laboureur pisał, że Ludwik XIV i regentka Anna Austriaczka „Przyrzekli mu [królowi polskiemu] ją [Ludwikę Marię] z posagiem siedmiokroć sto tysięcy talarów, za które zaręczyli, albo raczej za dług własny przyjęli, bo interesa domu Newerskiego nie dozwalały mu wtedy tak znacznej wypłacić sumy”¹⁷¹. Z kwoty 700 000 talarów monarcha Polski mógł dowolnie rozporządzać kwotą 200 000 talarów, będącą darem Ludwika XIV. Suma ta miała być wpłacona w dwóch transzach. Pierwsza w przeddzień zawarcia związku małżeńskiego, kolejne 100 000 talarów natomiast na koniec roku 1646¹⁷². Pozostała część była do wyłącznej dyspozycji Ludwiki Marii. W kontrakcie zawarto postanowienia traktujące o oprawie królowej i prezencie ślubnym. Władysław IV zobowiązany był do uregulowania na najbliższym sejmie oprawy królowej wedle zwyczaju w postaci dóbr, „posiadłości w miastach, wsiach, twierdzach, ziemiach Królestwa Polskiego i Wielkiego Księstwa Litewskiego z nieruchomościami właściwymi dla godności Królowej”¹⁷³. Ustanowienie „daru ślubnego godnego Królowej” pozostawiono do decyzji króla polskiego¹⁷⁴.

s. 868, s.v. *Barbara Radziwiłłówna* (autor J. Bartoszewicz); A. Przeździecki, *Jagiellonki Polskie...*, s. 212 przyp. 1; Z. Kuchowicz, *Barbara Radziwiłłówna...*, s. 196; E. Rudzki, *Polskie królowe...*, t. I, s. 259; M. Ferenc, *Mikołaj Radziwiłł „Rudy”...*, s. 124. Niewłaściwego określenia *oprawa posagowa* użył Z. Wdowiszewski, *Genealogia Jagiellonów...*, s. 105.

¹⁶⁹ *Pisma historyczne* Michała Balińskiego..., s. 314.

¹⁷⁰ Szerzej o posagu i oprawie Ludwiki Marii w: T. Szulc, *Status prawnomajątkowy Ludwiki Marii...*

¹⁷¹ „Wypis z podróży Pani de Guebriant posłowej nadzwyczajnej do Polski...”, s. 122; B. Rudomicz, *Efemeros czyli Dziennik prywatny pisany w Zamościu w latach 1656–1672. Część pierwsza 1656–1664*, przeł. z jęz. łac. W. Froch, oprac. historyczne i historycznoprawne M. L. Klimmentowski, Lublin 2002, s. 257.

¹⁷² M. Dogiel, *Codex diplomaticus Regni...*, Dok. IX *Pacta matrimonialia* [...], s. 470, pkt IV.

¹⁷³ Tamże, s. 471, pkt X.

¹⁷⁴ Tamże, s. 472, pkt XI.

7. Wnioski

Trzy z pięciu wybranek królów polskich były ich poddanymi, dwie poddanymi obcych monarchów, którzy na zawarcie przez nie związku małżeńskiego z obcym władcą wyrazili zgodę. Wola o wyborze kandydatki należała do monarchy, tym niemniej niejednokrotnie korzystał z rady swoich bliskich. Decyzja o wyborze spotykała się z różnych powodów z krytyką rodziny i poddanych. Zasadniczo monarchowie nie liczyli się z głosami sprzeciwiów. Wyjątek stanowił Władysław IV, na żądanie którego, aby uciszyć krytykę, zadbano o zrównanie statusu społecznego jego wybranki ze statusem rodziny królewskiej. Zasadniczym motywem było dążenie do zapewnienia monarchii następcy tronu. W dwóch związkach z pięciu ten cel został osiągnięty. Pobudką do zawarcia małżeństwa Władysława IV z Ludwiką Marią, obok zapewne urody, było jej bogactwo i perspektywa uzyskania przezeń dużego posagu. Pomimo ograniczeń nakładanych na osoby koronowane w zakresie wyboru małżonki to do monarchy należała w tym zakresie ostateczna decyzja.

Bibliografia

- Acta Tomiciana*, t. II, Poznań 1852.
- Baczkowski K., *Kongres Wiedeński 1515 roku*, Oświęcim 2015.
- Baczkowski K., *Państwo polsko-litewskie w koncepcjach Maksymiliana I*, [w:] tenże, *Polska i jej sąsiedzi za Jagiellonów*, Kraków 2012.
- Baliński M., *Pamiętniki o królowej Barbarze żonie Zygmunta Augusta*, t. I, Warszawa 1837.
- Baliński M. *Pisma historyczne*, t. I, Warszawa 1843.
- Besala J., *Małżeństwa królewskie Jagiellonowie*, Warszawa 2006.
- Besala J. *Zygmunt Stary i Bona Sforza*, Poznań 2012.
- Bielski M., *Kronika Polska...*, ks. V, Warszawa 1830, [w:] *Zbiór Pisarzy Polskich*, Część piąta, t. XVI, Warszawa 1830.
- Bogatyński W., *Z dziejów małżeństwa Zygmunta Augusta z Barbarą*, RAU WH-F Serya II, t. XXXIV, Kraków 1916.
- Borkowska U. OSU, „*Pacta Matrimonialia*” *Domu Jagiellonów*, „*Roczniki Humanistyczne*” 2000, Zeszyt Specjalny Historia, t. XLVIII, z. 2 – *Cursus mille annorum* ofiarowane Profesorowi Eugeniuszowi Wiśniowskiemu, s. 44–60.
- Borkowska u., OSU, *Dynastia Jagiellonów w Polsce*, Warszawa 2011.
- Burzyński P., *Prawo polskie prywatne [...]*, t. II, obejmujący [...] Cz. II, *Prawo rodzinne*, Cz. III, *Prawo majątkowe*, Kraków 1871.
- Codex Epistolaris Vitoldi Magni Ducis Lithuaniae 1376–1430*, ed. A. Prochaska, Kraków 1882.
- Cravieri B., *Kochanki i królowe. Władza kobiet*, Warszawa 2008.

- Cynarski S., *Zygmunt August*, Wrocław–Warszawa–Kraków 2004.
- Czapliński W., *Władysław IV wobec wojny 30-letniej (1637–1645)*, Kraków 1937.
- Czwojdrak B., *Zofia Holszańska. Studium o dworze i roli królowej w późnośredniowiecznej Polsce*, Warszawa 2012.
- Decjusz Jodok L., *Księga o czasach Zygmunta*, Warszawa 1960.
- Dembińska A., *Zygmunt I. Zarys dziejów wewnętrzno-politycznych w latach 1540–1548*, Poznań 1948.
- Długosza Jana *Roczniki czyli Kroniki sławnego Królestwa Polskiego, księga jedenasta 1413–1430*, red. i komentarz S. Gawęda, Warszawa 1985.
- Dogiel M., *Codex diplomaticus Regni et Magni Ducatus Lithuaniae*, t. I, cz. 1–2, Vilno 1758.
- Dubiecki M., *Przedstawicielki dawnych dynastji. Zarys historyczny*, [w:] tenże, *Obrazy i studia historyczne*, Serya II, Warszawa 1899.
- Duczmal M., *Jagiellonowie. Leksykon biograficzny*, Kraków 1996.
- Dyaryusze sejmów koronnych 1548, 1553 i 1570 z rkp. wyd. J. Szujski, Kraków 1872 [SRP, I].
- Encyklopedia powszechna*, t. II–XXVIII, Warszawa 1860–1868.
- Felczak W., *Historia Węgier*, Wrocław–Warszawa–Kraków 1966.
- Ferenc M., *Mikołaj Radziwiłł „Rudy” (ok. 1515–1584). Działalność polityczna i wojskowa*, Kraków 2008.
- Finkel L., *Sprawy wschodu przed soborem laterańskim r. 1512*, [w:] *Księga pamiątkowa Uniwersytetu Lwowskiego ku uczczeniu 500 rocznicy fundacji Jagiellońskiego Uniwersytetu Krakowskiego*, Lwów 1900.
- Gliczner E., *Książki o wychowaniu dzieci*, przedmowa dr Wł. Wiślicki, Kraków 1876.
- Górnicki Ł., *Dzieje w Koronie Polskiej*, oprac. H. Barycz, Wrocław 2003.
- Grodziski S., *Habsburgowie. Dzieje dynastii*, Kraków 2013.
- Héritier J., *Katarzyna Medycejska*, Warszawa 1981.
- Hirschberg A., *O życiu i pismach Justa Ludwika Decjusza 1485–1545*, Lwów 1874 [odbitka z „Przewodnika Naukowego i Literackiego”].
- Historia dyplomacji polskiej*, t. I, Połowa X w. – 1572, red. M. Biskup, Warszawa 1982.
- Hubert E., Midro A. T., *W mroku genów europejskich rodów panujących*, „Ananke” [biuletyn Galerii im Śleńdzinskih, Białystok] 2006, nr 1 (45).
- Jasnowski J., *Mikołaj Czarny Radziwiłł (1515–1565). Kanclerz i marszałek ziemski Wielkiego Księstwa Litewskiego, wojewoda wileński*, Oświęcim 2014 (I wyd. 1939).
- Kantecki K. P., *Elżbieta trzecia żona Jagiełły. Opowiadanie historyczne*. Nadbitka z „Przeglądu Naukowego i Literackiego”, Lwów 1874.
- Kardynał R., *Pamiętniki*, przekład Al. i M. Bocheńscy, t. I, Warszawa 1981.
- Kieszkowski J., *Kanclerz Krzysztof Szydłowiecki. Z dziejów kultury i sztuki zygmontowskich czasów*, Poznań 1912.
- Kolankowski L., *Zygmunt August, wielki książę Litwy, do roku 1548*, Lwów 1913.
- Konopczyński W., *Dzieje Polski Nowożytnej*, t. I, Warszawa 1986.
- Końubaj E., *Galeria Nieświeska portretów Radziwiłłowskich opisana przez [...], z drzeworytami M. Starkiewicza, czcionkami A. Marcinowskiego*, Wilno 1857.

- Krzyżaniakowa J., Ochmański J., *Władysław II Jagiełło*, Wrocław–Warszawa–Kraków–Gdańsk–Łódź 1990.
- Kubala L., *Jerzy Ossoliński*, t. I, Lwów 1883.
- Kuchowicz Z., *Barbara Radziwiłłówna*, Łódź 1976.
- Kuczyński S. M., *Król Jagiełło ok. 1350–1434*, Warszawa 1985.
- Le grand Conde et le duc D'Engihien. Lettres inédites à Marie-Louise de Gonzague, reine de Pologne, sur la cour de Louis XIV (1660–1667) publiées d'après le manuscrit original autographe de Chantilly par Emil Magne*, ed. Emil-Paul Freres, Paris 1920.
- Lengnich G., *Prawo pospolite Królestwa Polskiego...*, t. I, Kraków 1761.
- Lesiński B., *Stanowisko kobiety w polskim prawie ziemskim do połowy XV wieku*, Wrocław 1956.
- Liske K., *Kongres Wiedeński roku 1515*, [w:] tenże, *Studia z dziejów wieku XVI*, Poznań 1867.
- Magdziarz S., *Anna Austriaczka*, Warszawa 2013.
- Maleczyńska E., *Rola polityczna królowej Zofii Holszańskiej na tle walki stronnictw w Polsce w latach 1422–1434*, Lwów 1936.
- Motteville F. de, *Anna Austriaczka i jej dwór*, wybór i przekład I. Wachlowska, wstęp i przypisy Z. Libiszowska, Warszawa 1978.
- Narbutt T., *Pomniki do Dziejów Litewskich pod względem historycznym, dyplomatycznym, geograficznym itp. ... zebrane przez [...]*, Wilno 1846.
- Niemcewicz J. U., *Zbiór pamiętników historycznych o dawnej Polsce...*, t. IV, Lipsk 1839.
- Nitkiewicz M. R., *Królowa Elżbieta z Pilczy i Łańcuta, trzecia żona Władysława Jagiełły*, Łańcut 2003.
- Orzechowskiego Stanisława *polskie dialogi polityczne (Rozmowa około egzekucyjnej i Quincunx), 1563–1564*, wyd. J. Łoś, z objaśnieniami historycznymi S. Kot, Kraków 1919.
- Oświęcim S., *Dyaryusz 1643–1651*, wyd. W. Czermak, Kraków 1907.
- Pamiętniki do panowania Zygmunta III, Władysława IV i Jana Kazimierza z rkps.* wydał K. Wł. Wójcicki, Warszawa 1846.
- Pielas J., *Wdowa-matka a kwestie majątkowe w rodzinach szlachty koronnej w XVII wieku*, [w:] *Spółeczeństwo Staropolskie*. Seria nowa, t. III, red. A. Karpiński, Warszawa 2011, s. 171–194.
- Polski słownik biograficzny*, t. I, Kraków 1935.
- Polski słownik biograficzny*, t. VI, Kraków 1948.
- Portofolio Królowej Maryi Ludwiki czyli zbiór listów, aktów...*, przekład z francuskiego na język polski K. Hr. Raczyńska, Hr. J. Radolińska, R. Ziółcecki i Jastrzębski, wyd. Hr. E. Raczyński, t. I, Poznań 1844.
- Prochaska A., *Długosz o Elżbiecie trzeciej żonie Jagiełły*, Lwów 1876.
- Przeździecki A., *Jagiellonki polskie w XVI wieku. Obraz rodziny i dworu Zygmunta I i Zygmunta Augusta Królów Polskich*, t. I, Kraków 1868.
- Przybyłowicz O. M., *Elżbieta Granowska: trzecia żona Władysława Jagiełły. Życie codzienne królowej*, „Kwartalnik Historii Kultury Materialnej” 1997, R. XLV, nr 1, s. 3–15.

- Przybyszewski B. Ks., *Barbara Zapolya. Królowa Polski 1512–1515*, Łańcut 2000.
- Radziwiłł A. S., *Pamiętniki*, wyd. E. Raczyński, Poznań 1839.
- Radziwiłł A. S., *Pamiętniki o dziejach w Polsce*, t. II, 1637–1646, przekład i opracowanie A. Przyboś, R. Żelewski, Warszawa 1980.
- Rej Mikołaj z Nagłowic, *Żywot człowieka poczciwego*, wyd. K. J. Turowski, Kraków 1859.
- Reketyés M., *Stosunki polityczne i kulturalne polsko-węgierskie za Władysława Jagiellończyka*, Wrocław 1999.
- Rozbiór krytyczny *Annalium Poloniae* Jana Długosz z lat 1385–1444, t. I, oprac. St. Gawęda, K. Sieradzka, J. Radziszewska, K. Stachowska pod kierunkiem J. Dąbrowskiego, Wrocław–Warszawa–Kraków 1961.
- Rudomicz B., *Efermos czyli Diariusz prywatny pisany w Zamościu w latach 1656–1672. Część pierwsza 1656–1664*, przeł. z jęz. łac. W. Froch, oprac. historyczne i historycznoprawne M. L. Klimientowski, Lublin 2002.
- Rudzki E., *Polskie Królowe. Żony Piastów i Jagiellonów*, t. I, Warszawa 1985.
- Serwański M., *Francja wobec Polski w dobie wojny trzydziestoletniej (1618–1648)*, Poznań 1986.
- Sikora F., *Uroczystości koronacyjne królowej Zofii w 1424 r.*, [w:] *Kościół, Kultura, Społeczeństwo. Studia z dziejów średniowiecza i czasów nowożytnych*, Warszawa 2000, s. 161–179.
- Sperka J., *Elżbieta z Pilicy Granowska i król Władysław Jagiełło. Kulisy wielkiej miłości*, [w:] *Miłość w czasach dawnych*, red. B. Możejko, A. Paner, Gdańsk 2009, s. 107–119.
- Sroka S. A., *Piastówny na Węgrzech w dobie Jagiellonów*, [w:] *Ecclesia Kultura Potestas. Studia z dziejów kultury i społeczeństw*, red. P. Krasa, A. Januszek, A. Zalewajek, W. Polak. Księga ofiarowana profesor Urszuli Borkowskiej OSU, Kraków 2006.
- Strykowski M., *Kronika Polska, Litewska, Żmudzka i wszyskiej Rusi [...]*, poprzedzone wiadomością o życiu i pismach Strykowskiego przez Mikołaja Malinowskiego..., Warszawa 1846.
- Strzelecka A., *Kobieta w polityce dynastycznej i w życiu dworskim za panowania Władysława Jagiełły (Drogi badań)*, *Pamiętnik VI Powszechnego Zjazdu Historyków Polskich w Wilnie 17–20 września 1935 r., I Referaty*, przygotował do druku F. Podhorecki, Lwów 1935, s. 112–125.
- Sucheni-Grabowska A., *Zygmunt August Król Polski i Wielki Książę Litewski 1520–1563*, Warszawa 1996.
- Szajnocha K., *O królach i bohaterach polskich. Opowiadania*, Kraków 1892.
- Szulc T., *Historiograficzny bilans polityki ostatniego z Jagiellonów*, „*Studia z Dziejów Państwa i Prawa Polskiego*” 1995, t. II, s. 109–129.
- Szulc T., *Kochanki i nieprawe dzieci królów polskich w okresie elekcyjnym (w świetle ówczesnych relacji)*, „*Studia z Dziejów Państwa i Prawa Polskiego*” 2007, t. X, s. 127–145.
- Szulc T., *Status materialny Marii Kazimiery Sobieskiej po jej koronacji*, „*Studia Prawno Ekonomiczne*” 2014, t. XCI/1, s. 179–201.
- Szulc T., *Status prawnomajątkowy Ludwika Marii de Gonzaga w świetle intercyz małżeńskich z roku 1645 i 1649*, „*Studia Prawno Ekonomiczne*” 2015, t. XCVI, s. 145–162.

- Toć jest dziwne a nowe. Antologia literatury polskiej średniowiecza*, oprac. A. Jelicz, Warszawa 1987.
- Tęgowski J., *Pierwsze pokolenie Giedyminowiczów*, Poznań–Wrocław 1999.
- Tęgowski J., *Przodkowie Zofii Holszańskiej czwartej żony Władysława Jagiełły*, [w:] *Genealogia. Studia i Materiały Historyczne*, t. VIII, red. M. Górny, Poznań–Wrocław 1996, s. 27–45.
- Waliszewski K., *Polsko-francuskie stosunki w XVII wieku. 1644–1667. Opowiadania i źródła historyczne ze zbiorów archiwalnych francuskich publicznych i prywatnych*, Kraków 1889.
- Wapowski B., *Dzieje Korony Polskiej i Wielkiego Księstwa Litewskiego od roku 1380 do 1535 przez [...]*, wyd. M. Malinowski, t. I, Wilno 1847.
- Wdowiszewski Z., *Genealogia Jagiellonów*, Warszawa 1968.
- Wdowiszewski Z., *Genealogia Jagiellonów i Domu Wazów w Polsce*, Kraków 2005.
- Winiarz A., *Polskie prawo majątkowe-matrimonialne w wiekach średnich*, [w:] RAU WH-F, Serya II, t. XII, Kraków 1899.
- Wiszniewski M., *Pomniki historii i literatury Polskiej*, wyd. [...], t. IV, Kraków 1837.
- Wójcik Z., *Jan Sobieski 1629–1696*, Warszawa 1983.
- Wyrozumski J., *Kazimierz Wielki*, Wrocław–Warszawa–Kraków–Gdańsk–Łódź 1982.
- Ziembicki W., *Barbara Radziwiłłówna w oświetleniu lekarskim, Pamiętnik Szóstego Powszechnego Zjazdu Historyków Polskich w Wilnie 17–20 września 1935 r.*, t. I, Referaty, do druku przygotował F. Podhorecki, Lwów 1935, s. 144–162.